

Die outentieke weergawe van die Bloedrivier Geloofte (1838)

deur

P.R. Swanepoel

en

P.C. Groenenstein

(26 Augustus 2011)

Voorgelê ter vervulling van die versugting om vas te stel watter weergawe van die Bloedrivier Geloofte (1838) as mees outentiek beskou moet word.

Hul storm! hul storm! die swarte drom,
En skreeu en bokspring soos hul kom.
Maar in die Treklaer is dit stil,
Want elke Boer weet wat hy wil.
Sy oog hou wag; sy hart herhaal
Die vroom gelofte elke maal,
En naas hom staan sy sanna klaar,
Die kruit en koeëls lê bymekaar.¹

Theo Wassenaar

---

¹ Nienaber, P.J., *Afrikaanse Verhalende Verse* (Elfde Druk), pp. 97-99.

Inhoud

Inhoud	3
Afkortings	7
Voorwoord.....	8
I. Inleiding.....	9
1. Probleemstelling.....	9
2. Metodiek	10
3. Woordomskrywings	11
3.1. Gelofte.....	11
3.2. Geloftevolk	11
3.3. Gemeentes	11
3.4. JHWH	12
3.5. Mutatis mutandis	12
3.6. Outentiek.....	12
3.7. Verbatim kopie	12
3.8. Volksgeloftes	12
II. Die verskillende weergawes van die Bloedrivier Gelofte:	13
1. W.E.G. Louw	13
2. G.B.A. Gerdener.....	13
3. H.J. Hofstede	14
4. S. A. Cilliers	14
5. A.W.J. Pretorius	14
6. J.G. Bantjes	15
III. Vraag 1: Wanneer is die dokument te voorskyn gebring?.....	16
1. W.E.G. Louw	16
2. G.B.A. Gerdener.....	16
3. H.J. Hofstede Jr	16
4. S. A. Cilliers	16
5. A.W.J. Pretorius	17
6. J.G. Bantjes	17
7. Gevolgtrekking	17

IV. Vraag 2: Waar is die dokument te voorskyn gebring?	18
1. W.E.G. Louw	18
2. G.B.A. Gerdener.....	18
3. H.J. Hofstede	18
4. S. A. Cilliers	19
5. A.W.J. Pretorius	19
6. J.G. Bantjes	19
7. Gevolgtrekking	19
V. Vraag 3: Deur wie is dit te voorskyn gebring?	21
1. W.E.G. Louw (1913-1980).....	21
2. G.B.A. Gerdener (1881-1967).....	21
3. H.J. Hofstede (1837-1881).....	22
4. S. A. Cilliers (1801-1871).....	22
5. A.W.J. Pretorius (1798-1853)	23
6. J.G. Bantjes (1817-1887)	24
7. Gevolgtrekking	24
VI. Vraag 4: Uit watter vooraf bestaande materiaal is dit te voorskyn gebring?	25
1. W.E.G. Louw	25
2. G.B.A. Gerdener.....	25
3. H.J. Hofstede	26
4. S. A. Cilliers	26
5. A.W.J. Pretorius	26
6. J.G. Bantjes	26
7. Gevolgtrekking	27
VII. Vraag 5: In watter oorspronklike vorm is dit te voorskyn gebring?	28
1. W.E.G. Louw	28
2. G.B.A. Gerdener.....	28
3. H.J. Hofstede	28
4. S. A. Cilliers	29
5. A.W.J. Pretorius	29
6. J.G. Bantjes	29
7. Gevolgtrekking	29

VIII. Vraag 6: Watter bewyswaarde het die inhoud?	31
1. W.E.G. Louw	31
2. G.B.A. Gerdener.....	31
3. H.J. Hofstede	34
4. S. A. Cilliers	34
5. A.W.J. Pretorius	36
6. J.G. Bantjes	36
7. Gevolgtrekking	37
IX. Samevattend.....	39
1. Samevatting van die vrae.	39
1.1. Vraag 1. Wanneer is die dokument te voorskyn gebring?	39
1.2. Vraag 2. Waar is die dokument te voorskyn gebring?	39
1.3. Vraag 3. Deur wie is dit te voorskyn gebring?	40
1.4. Vraag 4. Uit watter vooraf bestaande materiaal is dit te voorskyn gebring?	40
1.5. Vraag 5. In watter oorspronklike vorm is dit te voorskyn gebring?	40
1.6. Vraag 6. Watter bewyswaarde het die inhoud?.....	41
1.7. Samevattende gevolgtrekking m.b.t. die vrae:	41
2. Invloed van die outeurs.....	42
2.1. W.E.G. Louw	42
2.2. G.B.A. Gerdener.....	42
2.3. H.J. Hofstede	43
2.4. S. A. Cilliers	43
2.5. A.W.J. Pretorius	44
2.6. J.G. Bantjes	44
2.7. Samevatting en gevolgtrekking m.b.t. die invloed van die outeurs:.....	45
X. Gevolgtrekking en verdere aanbevelings.....	46
1. Finale Gevolgtrekking.....	46
2. Aanbeveling m.b.t. Outentiekheid.	46
3. Aanbeveling m.b.t. regstelling.....	47
Die Gelofte van Bloedrivier, 9-16 Desember 1838	47
4. Aanbevelings m.b.t. implementering	48
XI. Aanhangsels	49

Aanhangsel 1: Aanvaarde Nederlandse vorm van die Gelofte.	49
XII. Bronne.	50

Afkortings

CVO	Christelike Volkseie Onderrig
e.a.	en andere
FAK	Federasie van Afrikaans Kultuurvereniginge
INEG	Instituut vir Eietydse Geskiedenis
m.b.t.	met betrekking tot
o.a.	onder andere
UOVS	Universiteit van die Oranje Vrystaat
UNISA	Universiteit van Suid-Afrika
UP	Universiteit van Pretoria

Voorwoord

Hierdie werk handel oor die Geloofte van 9 tot 16 Desember 1838 wat in aanbod tot kontrak aan die HERE [JHWH] voorgelê is, deur Hom aanvaar is, bekragtig is en met die bloed van drie gewonde voortrekkers beseël is, waaronder die bevelvoerder en inisieerder van die Geloofte.

Die grootste erkenning m.b.t. hierdie werk gaan aan ons hemelse Vader wat Homself aan Abraham, Isak, Jakob en Moses bekend gestel het as JHWH [JaHWeH] , en deur die vertalers van die Bybels in Afrikaans onderskeidelik met *die HERE* en *die Here* vertaal is.

Verder word hierdie werk opgedra aan die mans, vroue en kinders wat oor die eeue die herdenking van hierdie dag getrou in stand gehou het.

Hiermee verleen ons ook erkenning aan Schalk W Jacobsz wat die joernaal van die Uitgewekene Boere, soos gepubliseer in *De Zuid-Afrikaan 14 Juny [sic] 1839*, vertaal het, en in sy boek: *Die Verbond by Bloedrivier*, opgeneem het. Hierdie werk het ons tot die besef gebring dat die huidige toedrag van sake m.b.t. die jaarlikse herdenking en aflegging van die Geloofte nie in ooreenstemming is met die oorsprong daarvan nie.

Dit is ons hartsbegeerte dat die Gelooftevolk hul hemelse Vader sal liefhê met hul hele hart, siel en verstand, dat hul hierdie werk ernstig sal opneem en alles in die stryd sal werp om hierdie Geloofte te betaal soos dit voorgeskryf is in die Skrifte [Bybel].

Vrede

I. Inleiding

Weens die verskeidenheid van beweerde outentieke weergawes van die Bloedrivier Gelofte (1838) bestaan daar al vir baie jare meningsverskille binne die volk oor welke weergawe van die Gelofte die mees outentieke is. Hierdie verslag het ten doel om vas te stel welke weergawe as die mees outentieke beskou moet word.

1. Probleemstelling

Die bestudering van geskiedenis behels dat die student daarvan hom/haar vergewis van al die beskikbare bronne rondom die onderwerp wat hy of sy ondersoek. Omdat nuwe bronne of feite van tyd tot tyd te voorskyn kom, moet die student hom of haar nie laat mislei deur die populêre of tradisionele weergawes daarvan nie, maar slegs deur die feite van die saak. Prof. P.S. de Jongh meld in sy biografie oor Sarel Cilliers: *Sarel Cilliers* (Perskor, 1987), dat tradisionele opvattinge en menings nie altyd die toets van wetenskaplike navorsing deurstaan nie².

Dikwels sal die student dan gekonfronteer word met nuwe feite, wat nie strook met die algemeen aanvaarde opvatting nie. Waar historici en lekeskrywers in die verlede durf waag het om nuwe feite aan die lig te bring, het dit in meer as een geval daartoe gelei dat hulle hul die gramskap van vele op die hals gehaal het. Prof. C.J. Uys maak melding dat hy as't ware sy kop in 'n bynes gesteek het, toe hy durf waag het om die aanvaarde opvatting te bevraagteken³. Die berugte "teer en veer" voorval van prof. Floors van Jaarsveld op 28 Maart 1979 in die senaatsaal van die UNISA kampus, kort voordat hy 'n lesing oor die afdwingbaarheid van die Sondagklousule in die Gelofte sou lewer, kan ook in die verband gestel word⁴. Die teendeel is darem seker ook waar, waar nuwe feite dikwels met ope arms aanvaar word.

---

² De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, Voorwoord.

³ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?* Historia 3(2), Junie 1958, p.100.

⁴ Hoofstad, 1979-03-29 *Aanranding op Prof: Polisie tree op*, p.1; The Natal Witness (Redaksioneel), 1979-03-30 *Tar and Feathers*, p.12.

2. Metodiek

Ten einde hierdie probleem die hoof te bied gaan die verskillende bronne van die weergawes aan die hand van die 'histories kritiese metode' gemeet word. Die vrae waaraan elke dokument onderwerp sal word sal dan soos volg wees:

- Wanneer is dit te voorskyn gebring?
- Waar is dit te voorskyn gebring?
- Deur wie is dit te voorskyn gebring?
- Uit watter vooraf bestaande materiaal is dit te voorskyn gebring?
- In watter oorspronklike vorm is dit te voorskyn gebring?
- Watter bewyswaarde het die inhoud?

Aan die einde van elk van die ses vrae sal die antwoorde beoordeel word om te bepaal watter weergawe van die Bloedrivier Gelofte (1838) die beste voldoen aan die reëls van outentiekheid. Al die vrae se gevolgtrekkings sal dan ook samevattend beoordeel word ten einde vas te stel welke weergawe as die mees outentieke beskou moet word. Die outeurs se invloed op die Gelofte sal ook bespreek word.

Die volgorde waarvolgens die outeurs en hul bronne in die analise behandel word is gegrond op die datum waarop die werk ontstaan het, naamlik van die jongste tot die oudste.

Binne die konteks van die analise waaraan hoofsaaklik die verskillende weergawes van die Bloedrivier Gelofte onderwerp is, kon die res van die aangehaalde bronne nie buite rekening gelaat word nie. Let egter op dat daar voortdurend op die verskillende weergawes van die Gelofte gefokus is.

3. Woordomsrywings

3.1. Geloofte

Binne die raamwerk van hierdie verslag verwys Geloofte na die gelofte wat op die 9de Desember 1838 by die Blyrivier [latere Wasbankrivier] vir die eerste keer afgelê is. Die gedagte rondom die aflegging van geloftes het sy oorsprong binne die Bybel, wat die belangrikste geskrif was vir die Voortrekkers. Daarnaas was werke van verskeie “oude skrywers” tot beskikking van die Voortrekkers, waarvan W.A. Brakel seker die bekendste was⁵.

3.2. Gelooftevolk

Die verwysing na Gelooftevolk het betrekking op daardie Volk wat teen Desember 1838 deur die Geloofte van Van Riebeeck van 1654, asook deur die Geloofte van Bloedrivier aan die HERE [JHWH] verbonde was. Teen 1880 het die Geloofte van Paardekraal die geloftekarakter van hierdie Volk bevestig en na die Slag van Majuba is die band van die verbond tussen die Almagtige God en hierdie geringe Volkie internasionaal geïllustreer. Die Geloofte is die mees uitstaande kenmerk van hierdie volk, wat alhoewel in Afrika gebore, en as Boer die binneland getem, bewerk en benut; al vir 172 jaar die Geloofte eerbiedig en bo die sterk Afrikaner- en Boere identiteit, die naaste aan sy God kom in die benaming Gelooftevolk.

Die bewoording van die 1838 Geloofte bevat ‘n inherente Vryheidsmanifes wat met die bestudering daarvan voorsiening maak vir die soewereiniteit van hierdie Volk, en verdien om in diepte ondersoek te word.

3.3. Gemeentes

Die gemeentes waarna hier verwys word is die drie gemeentes wat tydens die Strafekspedisie tot stand gekom het en die Geestelike been van die opmars teen die vyand gevorm het. Hul was onder leiding van Cilliers, Landman en Joubert.

---

⁵ Raath, A.W.G., Erlank, E., *Die teologiese agtergronde van die Voortrekkergelofte (1838)*, HTS 57(3&4) 2001, p.909.

3.4. JHWH

Volgens die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal [(HAT), Perskor, Tweede hersiene uitgawe, eerste druk 1979; beteken JHWH die volgende: Jah-we(h)´ (uitspr. ja-w è). (Hebr.) Naam van die God van Israel, gewoonlik aangedui deur 'n woord met vier letters JHWH, waarvan die uitspraak onseker is omdat die Jode uit ontsag die heilige naam nie wou uitspreek nie.*

3.5. Mutatis mutandis

Volgens die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal [(HAT), Perskor, Tweede hersiene uitgawe, eerste druk 1979; beteken Mutatis mutandis die volgende: Met die nodige veranderinge.*

3.6. Outentiek

Volgens die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek [VAWB], J.L. VAN SCHAIK PRETORIA, 1972; beteken outentiek die volgende: eg, oorspronklik, betroubaar, geloofwaardig.*

3.7. Verbatim kopie

Woordelike afskrif. Om 'n afskrif te maak van 'n dokument wat woord vir woord ooreenstem met die oorspronklike.

3.8. Volksgeloftes

Die Geloftevolk is deur drie geloftes aan die HERE [JHWH] verbonde, naamlik die Van Riebeeck Gelofte van 1654, die Bloedrivier Gelofte van 1838 en die Paardekraal Gelofte van 1880.

II. Die verskillende weergawes van die Bloedrivier Geloofte:

Daar is op die volgende weergawes besluit aangesien ander minder bekende weergawes nie in wese hiervan afwyk nie, en omdat dit die verskillende weergawes is waaraan historici en lekeskrywers die meeste outentiekheid verleen. W.E.G. Louw se weergawe, wat 'n verwerkte vertaling van die "aanvaarde Nederlandse weergawe"⁶ is, is bygebring omdat dit die weergawe is wat tans algemeen in gebruik is. Dit pryk ook in goue letters op 'n muurpaneel in die Voortrekker-Gedenkkerk in Pietermaritzburg, omring deur honderde knopkieries en assegaie in wit sementteëls⁷.

1. W.E.G. Louw

*"My broeders en mede- landgenote, hier staan ons voor die heilige God van hemel en aarde om 'n geloofte aan Hom te doen, dat, as Hy ons sal beskerm en ons vyand in ons hand sal gee, ons die dag en datum elke jaar as 'n dankdag, soos 'n sabbat sal deurbring; en dat ons 'n huis tot Sy eer sal oprig waar dit Hom behaag; en dat ons ook aan ons kinders sal sê dat hul met ons daarin moet deel tot nagedagtenis ook vir die opkomende geslagte; want die eer van Sy Naam sal verheerlik word deur die roem en die eer van die oorwinning aan Hom te gee."*⁸

2. G.B.A. Gerdener

*"Mijne broeders en medelandgenoten, hier staan wij tans op een ogenblik voor een heilige God van hemel en aarde om een belofte aan Hem te beloven, als Hij met Zijn bescherming met ons zal wezen, en onze vijand in onze handen zal geven dat wij hem overwinnen, dat wij die dag en datum elke jaar als een verjaarsdag en een dankdag zoals een Sabbat in Zijn eer zal doorbrengen, en dat wij een tempel tot Zijn eer stichten zal, waar het Hem zou behagen, en dat wij ook aan onzen kinderen zal zeggen, dat zij met ons erin moeten delen, tot gedachtenis ook voor onze opkomende geslachten. Want de ere van Zijn Naam daardoor zal verheerlijkt worden, dat de roem en eer van overwinning aan Hem zal worden gegeven."*⁹

---

⁶ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1962-02-07, p.9 (Verwys die Aanvaarde Nederlandse vorm); Aanhangel 1.

⁷ Le Roux, P.R. (argitek), *Simboliek van die Voortrekker-Gedenkkerk*, Die Kerkbode, 1965-12-15, p.1605.

⁸ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1962-02-07, p.9 (Verwys die Afrikaanse verwerking).

⁹ Gerdener, G.B.A., Sarel Cilliers. *Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), pp. 67-68.

3. H.J. Hofstede

“Dat allen biddende in geest en in waarheid van God zoude vragen om eene volkome overwinning op hunne vijand, en dat, als de overwinning op hun gebed geschonken werd, zij dien dag jaarlijks als een feestdag ter eere van God doorbrengen en een tempel ter zijne eer stichten zoude, waar het Hem zoude behagen, opdat het nageslacht nooit zoude vergeten, hoe de Heer hun Vaders uit zoo grooten nood geholpen had”¹⁰

4. S. A. Cilliers

“Mijne Broeders en mede-landgenoten, hier staan wij thans, op eene Ogenblik voor een Heilige God, van Hemel en aarde, om een belofte aan hem te beloven, als hij met zijne bescherming, met ons zal wezen, en onze vijand in onze handen, zal geven dat wij hem overwinnen, dat wij die dag, en de datum, elk jaar als een verjaarsdag, en een dankdag, zoo als een Sabbath, en zijne eere, dienen zal, doorbrengen en dat wij het ook aan onzen kinderen zal zeggen, dat zij met ons er in moeten deelen, tot gedachtenis, ook voor ons opkomende geslagten, en als iemand is die er onder bezwaard bevind, dat die dan van deze plaats, weg moeten gaan, Want de eere van zijn naam, daardoor zal verheerlijk worden, dat de roem en eer van overwinning, aan hem zal worden gegeven, Ik zeide ook verder, dat wij in de gebed zamen moeten deelen, die tot den troon van Zijne Genade zal worden opgezonden, en zoo voor, en ik bereyde mijne handen, na de Hemel uit, in naam van ons allen”¹¹

5. A.W.J. Pretorius

“Verder wens ik UE. Ook ter kennis te brengen, dat wy alhier onder elkander besloten hebben, om den dag onzer overwinning , zynde Zondag den 16 dezer maand December, onder ons gansche geslacht te doen bekend worden, en dat wy het aan den Heer willen toewyden, en viere met Dankzeggingen, zoo als wy, voor dat wy tegen den vyand streden, in het openbare gebed beloofd hebben, zoo ook, dat zoo wy de overwinning verkrygen mogen, wy den Heere tot zyns naams gedachtenis, een huis stichten zullen, alwaar Hy ons zulks aanwyzen zal; welke geloften wy nu ook hopen te betalen, met de hulp des Heeren, nu hy [sic] ons gezeggend, en onze gebeden verhoord heeft.”¹²

---

¹⁰ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p.45.

¹¹ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p.58; Lion Cachet, F., *De Worstelstrijd der Transvalers (2de druk)*, p.196; Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), pp. 121-122.

¹² *De Zuid-Afrikaan*, 15 Februari [sic] 1839.

6. J.G. Bantjes

“dat hy aan den Almagtigen eene gelofte doen wilde (indien allen wel wilden),—“om zoo de Heere ons de overwinning geven mogt, een Huis tot zynes Grooten Naams gedachtenis te stichten, alwaar het Hem zal behagen”— en dat zy ook moesten afsmeken, de hulp en bystand van God, om deze gelofte zeker te kunnen volbrengen, en dat wy den dag der overwinning, in een boek zullen aantekenen, om dezelve bekend te maken, zelfs aan onze laatste nageslachten, op dat het ter Eere van God gevierd mag worden.”¹³

---

¹³ *De Zuid-Afrikaan*, 14 Juny [sic] 1839 (Byvoegsel Bantjes Joernaal).

III. Vraag 1: Wanneer is die dokument te voorskyn gebring?

1. W.E.G. Louw

In 1962¹⁴ het W.E.G. Louw 'n Afrikaanse weergawe van die Geloofte aan die FAK voorgelê. Hy het van die "aanvaarde Nederlandse" weergawe gebruik gemaak as bron vir die vertaling. Sy verwerking verskyn 124 jaar na die Slag van Bloedrivier.

2. G.B.A. Gerdener

In 1919¹⁵ verskyn Gerdener se biografie oor Sarel Cilliers, "*Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag*", waarin Gerdener sy rekonstruksie van die Geloofte opneem. Hierdie werk verskyn 81 jaar na die Slag van Bloedrivier.

3. H.J. Hofstede Jr

In 1876¹⁶ publiseer Hofstede sy boek getiteld: '*Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*'. In sy Voorrede meld Hofstede dat hy in September 1872 met die werk aanvang geneem het¹⁷. In hierdie werk verskyn Hofstede se weergawe van die voorgestelde Geloofte aan die gemeentes. Hierdie publikasie verskyn 38 jaar na die Slag van Bloedrivier.

4. S. A. Cilliers

In ongeveer 1870/1871¹⁸ is Cilliers se herinneringe kort voor sy dood opgeteken, wat as sy sogenaamde joernaal bekend staan. Hierdie werk bevat sy weergawe van die Geloofte, ruim 32/33 jaar na die slag van Bloedrivier.

---

¹⁴ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1962-02-07, p.9.

¹⁵ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaf), p. 4.

¹⁶ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, Inleidende titel blad.

¹⁷ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, Voorrede, p. VII.

¹⁸ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, pp. 50-66. Bird het in sy *Annals of Natal* (1888, pp. 238 - 252.) ook 'n Engelse weergawe daarvan opgeneem.

5. A.W.J. Pretorius

Pretorius doen verslag aan die Volksraad op 22 Desember 1838¹⁹. Hierdie verslag, met Pretorius se weergawe van die Geloofte daarin, verskyn in *'De Zuid-Afrikaan - 15 Februarie [sic] 1839*²⁰. Naas Bantjes se weergawe is dit die oudste weergawe van die Geloofte²¹. Sy weergawe word 6 dae na die slag op skrif gestel, en verskyn byna 7 weke daarna in die koerant.

6. J.G. Bantjes

Bantjes teken in sy dagboek²² die daaglikse gebeure ten tye van die ekspedisie, aan. Hierdie joernaal is gepubliseer in *'De Zuid-Afrikaan - 14 Juny [sic] 1839*²³ en bevat sy weergawe van die Geloofte wat hy op 9 Desember 1838 aangeteken het - 7 dae voor die slag van Bloedrivier. Dit is voorwaar die eerste aantekening van die Geloofte waarvan ons bewus is²⁴.

7. Gevolgtrekking

Volgens die definisie van outentiekheid²⁵ dra Bantjes se weergawe die meeste gewig. Daarna volg Pretorius se weergawe wat minder as 2 weke na Bantjes s'n aangeteken is. Die ander weergawes kan nie naastenby dieselfde gewig dra nie aangesien hulle dekades daarna ontstaan het.

Bantjes en Pretorius se weergawes is die enigste tydensydige van al die weergawes van die Geloofte tot ons beskikking. Hiervolgens kwalifiseer Bantjes se weergawe as die mees outentieke weergawe van die Geloofte van Bloedrivier waarna Pretorius s'n volg.

---

¹⁹ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958. p99. Uys meld in die artikel dat daar verwarring oor die datum van Pretorius se verslag bestaan (22 Desember 1838 teenoor 23 Desember 1838), en wys daarop dat dit waarskynlik te danke is aan 'n fout van die setter van *De Zuid-Afrikaan*.

²⁰ Die oorspronklike verslag het egter verlore geraak, maar dit is in die *De Zuid-Afrikaan, 15 Februarie [sic] 1839* opgeneem, en is die vroegste bron daarvan waarvoor ons vandag beskik.

²¹ Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, p.301.

²² Bantjes se joernaal is, net soos Pretorius se verslag, vandag egter soek. 'n Gedeeltelike afskrif daarvan het in *De Zuid-Afrikaan, 14 Juny [sic] 1839* verskyn.

²³ *De Zuid-Afrikaan, 14 Juny [sic] 1839* (Byvoegsel Bantjes Joernaal).

²⁴ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958. p99.; Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot Trek na die Stede en ander opstelle*, p.300.; Jansen, E.G., *Die Voortrekkers in Natal, Opstelle deur E.G. Jansen., Is die Geloofte op Danskraal afgelê?* (Pretoria, 1938). Bailey, A., *Die Geloofte van 16 Desember 1838: Die Herdenking en Betekenis Daarvan, 1838 TOT 1910*, U.P., Oktober 2002, p.24.

²⁵ Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, p.300. Die reël bepaal dat hoe nader 'n bron aan die gebeurtenis waarvoor dit handel is, hoe meer kan daarop vertrou word as 'n akkurate beskrywing van die gebeure. Verder bepaal die reël ook dat 'n primêre bron meer betroubaar is as 'n sekondêre bron, wat meer betroubaar is as 'n tersiêre bron (Olden-Jørgensen (1998) and Thurén (1997)).

IV. Vraag 2: Waar is die dokument te voorskyn gebring?

1. W.E.G. Louw

Op Woensdag 1 Februarie 1962 het Louw sy verwerkte vertaling aan die Uitvoerende Raad van die F.A.K. op 'n vergadering in Klub Here Sewentien in Kaapstad verskaf²⁶. Louw was gedurende hierdie tyd werksaam as kunsredakteur van '*Die Burger*' in Kaapstad²⁷. Hierdie vertaling is ook opgeneem op 'n muurpaneel van die Voortrekker-Gedenkkerk in Pietermaritzburg wat op 6 April 1962 ingewy is²⁸. Die FAK het hierdie verwerking in 1966 as 'n muurkaart uitgegee en reg deur die land versprei²⁹.

2. G.B.A. Gerdener

In 1919 publiseer Gerdener sy biografie oor Sarel Cilliers: '*Sarel Cilliers Die Vader van Dingaansdag*'. In hierdie werk verskyn Gerdener se gerekonstrueerde weergawe van die Geloofte. Die boek word uitgegee deur Van Schaik Uitgewers in Pretoria, Transvaal. Ten tye van sy publikasie was hy werksaam as voorsitter van die Christen-Studentevereniging (CSV) gesetel in Stellenbosch, Kaap Provinsie³⁰.

3. H.J. Hofstede

In 1876 publiseer Hofstede, 'n Vrystaatse vrederegter, sy boek getiteld: '*Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*', gedruk in 'S Gravenhage Nederland. Tydens die skryf van die boek se voorrede in Mei 1874³¹ bevind hy hom in Bloemfontein. Hy meld ook dat hy wyd gereis het met sy navorsing en dat hy o.a. Natal en Zululand besoek het³². In sy boek verskyn 'n verbatim kopie van Cilliers se weergawe, sowel as Hofstede se weergawe van die voorgestelde Geloofte aan die gemeentes. Hy dra hierdie boek op aan sy Volksraad³³.

---

²⁶ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1962-02-07, p.1 en p.9.

²⁷ *Die Burger*, 1980-04-25 (*Redaksioneel*), p.16; *Die Burger*, 1980-04-25 *W.E.G. Louw as koerantman*, p.14.

²⁸ Ferreira, O.J.O., *Die Geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*, U.P., Desember 1970, p.303.

²⁹ Bailey, A., *Die Geloofte van 16 Desember 1838: Die Herdenking en Betekenis Daarvan, 1838 TOT 1910*, U.P., Oktober 2002, p.26; INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/6: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1966-02-11, p.6, par.18.

³⁰ Van der Watt, G., *G B A Gerdener - Koers-aanwyser in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Sending en Ekumene*, UOVs, Julie 1990, p.6.; Greyling, P., *Overkruin Maandblad van die NG Gemeente Overkruin, "Welkom dierbaar woord van God"*, Augustus 2008; Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag (3de Uitgaaf)*, p. 4.

³¹ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p.VIII.

³² Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, Voorrede, p. VII.

³³ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, Inleidende titelblad.

4. S. A. Cilliers

In ongeveer 1870/1871 word Sarel Cilliers se herinneringe aan die einde van sy dae op sy plaas Doornkloof in die Kroonstad distrik, aangeteken³⁴. 'n Verbatim kopie van hierdie aantekeninge, wat as sy sogenaamde joernaal beskou word, is deur H.J. Hofstede in sy boek '*Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*' gedurende 1876 gepubliseer³⁵.

5. A.W.J. Pretorius

Pretorius was die gelote³⁶ kommandant van die ekspedisie, en in daardie hoedanigheid doen hy verslag aan die Volksraad op 22 Desember 1838³⁷. Hierdie verslag, met Pretorius se weergawe van die Geloofte daarin, verskyn in '*De Zuid-Afrikaan - 15 Februari [sic] 1839*'.

6. J.G. Bantjes

Bantjes was die klerk van die Volksraad en amptelike sekretaris van die ekspedisie onder aanvoering van Pretorius gedurende November/Desember 1838. Hy hou daagliks boek van die gebeure, wat tans as sy joernaal bekend staan. Hierdie joernaal is gepubliseer in '*De Zuid-Afrikaan - 14 June [sic] 1839*³⁸ en bevat sy weergawe van die Geloofte wat hy op 9 Desember 1838 aangeteken het.

7. Gevolgtrekking

Beide Bantjes en Pretorius se weergawes is ten tye van die strafekspedisie teen Dingaan in Natal aangeteken. Hulle dokument ontstaan dus geografies na aan die slagveld waar die Geloofte gesluit is.

---

³⁴ De Jongh, P.S., Sarel Cilliers, Perskor, 1987, p.278.; Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag (3de Uitgaaft)*, p.68, voetnota.

³⁵ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, pp. 50-66

³⁶ De Zuid-Afrikaan 14 Juny 1839: "*De aanstelling van gem. Heer Pretorius, tot Hoofd-Officier of Kommandant, over de op handen zynde kommando werd toen aan den Raad des volks opgedragen, dewelke zulks blymoedig instemde. Doch er werd eerst en vooraf geloot, onder de andere Kommandanten, toen het lot juist op hem viel. Hy werd dan, met de gelukwensching van een ieder die tegenwoordig was, onder wettige instructie, door vermelde Raad geformeerd, aangesteld; -toen hy, de Heer Pretorius, nu Hoofd-Kommandant, met gepastheid, synen dank betuigde, sprak: dat, hoe ongaarns ook, echter daar het lot op hem gevallen was, ...*"

³⁷ Die oorspronklike verslag het egter verlore geraak, maar dit is in die *De Zuid-Afrikaan, 15 Februari [sic] 1839* opgeneem, en is die vroegste bron daarvan waaroor ons vandag beskik.

³⁸ Bantjes se joernaal is, net soos Pretorius se verslag, vandag egter soek. 'n Gedeeltelike afskrif daarvan het in *De Zuid-Afrikaan, 14 Juny [sic] 1839* verskyn. 'n Engelse weergawe daarvan is ook in Bird se *Annals of Natal* opgeneem wat in 1888 gepubliseer is.

Cilliers se dokument ontstaan kort voor sy dood op sy plaas Doornkloof in die Republiek van die Oranje Vrystaat. Hofstede dra sy boek, wat in Nederland gedruk is, op aan die Volksraad van die Oranje Vrystaat, hy het egter die geografiese gebiede waar die gebeure in afgespeel het, persoonlik besoek. Toe Gerdener se boek gepubliseer is, was hy werksaam in Stellenbosch. Op sy beurt was Louw werksaam in Kaapstad.

Slegs Bantjes en Pretorius se dokumente ontstaan verseker in die direkte geografiese omgewing waaroor die ondersoek handel. Hofstede het wel die gebied besoek, maar sy besoek geskied eers meer as 34 jaar na die slag. Alhoewel Cilliers se dokumentering in die Oranje Vrystaat plaasvind, was hy die enigste van die oorblywende outeurs wat ook in die geografiese gebied teenwoordig was tydens die afloop van die gebeure.

Geografies gesproke ontstaan slegs Bantjes en Pretorius se dokumente binne die gebied waar die gebeure hul afspeel, wat aan hul dokumente die meeste outentiekheid in die verband verleen. Wat die inhoud van die Gelofte betref is die geografiese faset egter nie 'n beslissende nie.

V. Vraag 3: Deur wie is dit te voorskyn gebring?

1. W.E.G. Louw (1913-1980)

William Ewart Gladstone Louw skryf in 1931 in vir sy BA-graad aan die Universiteit van Kaapstad. In 1935 behaal hy sy MA-graad aan dieselfde instansie, waarna hy na Nederland vertrek en in 1939 sy doktorsale eksamens in die Nederlandse taal en letterkunde voltooi aan die *Gemeentelike Universiteit van Amsterdam*. In 1942 verskyn Louw se tesis "*Die invloed van Gorter op Leopold: 'n bydrae tot die studie van die sensitivisme*". Daarmee verwerf hy sy doktersgraad aan die Universiteit van Kaapstad. Vanaf September 1942 het hy vir die Reddingsdaadbond in Johannesburg gewerk. In 1944 word hy benoem tot hoogleraar in die Afrikaanse taal- en letterkunde aan die Rhodes Universiteitskollege in Grahamstad. In 1957 aanvaar hy die pos as kunsredakteur by '*Die Burger*'. 'n Pos wat hy met groot lof beklee het tot en met sy aanvaarding van die professoraat in die Afrikaanse-Nederlandse letterkunde, en meer spesifiek die Nederlandse letterkunde, aan die Universiteit van Stellenbosch in 1967. In 1978 tree hy af en sterf op 24 April 1980 onverwags aan 'n hartaanval op sy hoewe '*Sondraai*' net buite Stellenbosch.³⁹

Sy deurgrondige kennis van beide Afrikaans en Nederlands maak hom by uitstek geskik vir die vertaling van die Gelofte. Tydens die verwerking van die Gelofte beklee hy die pos van kunsredakteur by '*Die Burger*' dagblad⁴⁰.

2. G.B.A. Gerdener (1881-1967)

Gustav Bernhard August Gerdener ontvang aan die Kweekskool op Stellenbosch sy teologiese opleiding. In 1904 ontvang hy 'n MA-graad in Filosofie aan die *University of Cape of Good Hope* en in 1905 word hy as proponent gelegitimeer. Van 1906 tot 1912 tree hy o.a. op as die redakteur van '*Die Christen Student*'. Vanaf sy vyftiende verjaardag, met die stigtingsvergadering van die Christen-Studente Vereniging (CSV) te Stellenbosch, is hy nou betrokke by die CSV, eers as reisende en algemene sekretaris en die laaste jare as voorsitter daarvan. In 1919 verlaat hy die beweging waarna hy na Duitsland vertrek vir verdere studies. In 1923 aanvaar hy die beroep na die gemeente te Wakkerstroom, Transvaal, waarna hy in 1933 dosent word aan die Sendinginstituut van die NG Kerk op Wellington. Vanaf 1937 tot 1955 beklee hy die pos van hoogleraar in Nuwe Testament, Sendingswetenskap, en sedert 1946 ook in Praktiese Teologie, aan die Kweekskool op Stellenbosch. In 1955 emeriteer hy na 19 jaar by die Kweekskool. Op 15 Augustus 1967 sterf hy op die ouderdom van ses-en-tagtig-jaar op Stellenbosch.

Gerdener was 'n vaardige skrywer en het talryke publikasies waaronder boeke en artikels in tydskrifte, die lig laat sien in sy lewe. Hy was die outeur van '*Katkisasieboek*' in 1927. Gerdener sal egter die meeste onthou word vir sy betrokkenheid by die sendingaksies. Reeds in 1910

---

³⁹ Terblanche, E., *W.E.G. Louw (1913-1980)*, Litnet, www.litnet.co.za.

⁴⁰ Burger, 1980-04-25 (*Redaksioneel*), p.16; Die Burger, 1980-04-25 *W.E.G Louw as koerantman*, p.14.

verteenwoordig hy die N.G. Kerk op die Internasionale Sendingskonferensie in Edenburg, Skotland. Sedert 1938 dien hy op die Algemene Sinodale Sendingkommissie, meestal as voorsitter. Hy dien o.a. op die '*Naturelle-sakekommissie van die Federale Raad van Kerke*', '*Die Suid-Afrikaanse Buro vir Rasse -aangeleenthede (SABRA)*'. In 1948 verteenwoordig hy die Kaapse en Transvaalse Kerke op die stigtingsvergadering van die '*Wêreldraad van Kerke*' in Amsterdam. Hy reis wyd en woon talle ander sendingverwante vergaderings regoor die wêreld by.⁴¹

Gedurende 1919 toe hy werksaam was by die CSV het hy sy biografie oor Sarel Cilliers die lig laat sien. Hy verklaar in die inleiding van sy boek dat hy die werk onderneem het sodat die nageslagte die dag op 'n waardige en vrugbare wyse kan vier, soos deur die manne van Bloedrivier bedoel is⁴².

3. H.J. Hofstede (1837-1881)

Helperus Johannes Hofstede was 'n vrederegter in die *Oranje-Vrijstaat*, en het geroepe gevoel om die geskiedenis daarvan aan te teken. In 1876 publiseer Hofstede sy boek getiteld: '*Gesiedenis van den Oranje-Vrijstaat*'. Die doel van die werk was om aan die Oranje Vrystaatse Volksraad, en ander "medeburgers" 'n oorsig te gee van die geskiedenis wat gelei het tot die totstandkoming van die Oranje Vrystaat⁴³.

4. S. A. Cilliers (1801-1871)

Sarel Arnoldus Cilliers⁴⁴ het in 1836 die Grootrivier met sy gesin oorgesteek, en was van die eerste Trekkers. P.S. De Jongh meld in sy biografie oor Cilliers dat veldkornet Gideon Joubert op 25 Februarie 1836 in 'n skrywe aan siviele kommissaris W.C. van Ryneveld berig dat Sarel Cilliers, Christiaan Liebenberg en Stephanus Liebenberg reeds oorkant die Oranjerivier was met die gedagte om nie weer na die Kolonie terug te keer nie⁴⁵. Benewens sy rol in Natal, onderskei hy hom ook as dapper vegter by Vegkop, asook tydens die strafekspedisie teen Silkaats. Dit is welbekend dat hy gereeld, waar hy betrokke was, voorgegaan het met godsdiensoefeninge. Van sy medereisgenote het getuig dat hy die nie-amptelike leraar van die Potgieter-trek was⁴⁶. Op Pretorius se versoek gaan

---

⁴¹ Van der Watt, G., *G B A Gerdener - Koersaanwyser in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Sending en Ekumene*, UOVS, Julie 1990, pp. 5-9

⁴² Gerdener, G.B.A., Sarel Cilliers. *Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaft), p. 13.

⁴³ Hofstede, H.J., *Gesiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, pp.VII-VIII.

⁴⁴ De Jongh, P.S., Sarel Cilliers, Perskor, 1987, p.13.

⁴⁵ De Jongh, P.S., Sarel Cilliers, Perskor, 1987, p.70.

⁴⁶ Bailey, A., *Die Gelofte van 16 Desember 1838: Die Herdenking en Betekenis Daarvan, 1838 TOT 1910*, U.P., Oktober 2002, p.26; De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, pp.79, 87 en 106.

hy voor tydens die aflegging van die Geloofte⁴⁷, wat hulle dan ook daagliks herhaal tot en met die 16 Desember 1838⁴⁸.

Na die slag van Bloedrivier vestig hy hom op sy plaas *Welgevonden*, Pietermaritzburg⁴⁹. In Februarie 1847, ongeveer vier jaar na die Britse anneksasie, verlaat Cilliers vir goed Natal⁵⁰ en vestig hom op die plaas Doornkloof in die distrik Kroonstad⁵¹. Op 4 Oktober 1871 is Cilliers op sy plaas Doornkloof oorlede⁵².

5. A.W.J. Pretorius (1798-1853)

Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius het hom reeds voor die Groot Trek onderskei as 'n besondere leiersfiguur tydens die Sesde Grensoorlog van 1834-1835 waartydens hy 800 burgers uit Graaff-Reinet aangevoer het⁵³. Na die wrede moorde van Dingaan op die Trekkers haas hy hom vanuit die Kolonie om aan te sluit by die strafkommando wat ten doel sou hê om uit te trek teen die Zoeloes in Natal⁵⁴. Kort na sy aankoms in Natal word hy d.m.v. die lot as leier aangewys⁵⁵, en aangestel as die Hoofkommandant van die strafekspedisie teen Dingaan⁵⁶. Weens sy uitsonderlike leierskap word die strafekspedisie in 'n hegte eenheid saamgesnoer en op 16 Desember 1838 voer Andries Pretorius die gesag by die Slag van Bloedrivier. In sy hoedanigheid as Hoofkommandant doen hy verslag aan die Volksraad op 22 Desember 1838. Hierdie verslag, met Pretorius se weergawe van die Geloofte, verskyn in *'De Zuid-Afrikaan - 15 Februari [sic] 1839*⁵⁷.

Na die stormagtige dae van Bloedrivier vestig hy hom in Natal waar hy homself besig gehou het met sy boerdery en met regeringsake van die Republiek van Natal, waarin hy 'n belangrike rol gespeel het⁵⁸. Met die Britse anneksasie probeer hy eers hom verset daarteen, maar moes later noodgedwonge dit laat vaar⁵⁹. In 1848 verlaat hy Natal en vestig hom op 'n plaas aan die

---

⁴⁷ Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, p.302.

⁴⁸ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag*(3de Uitgaaf), p. 68.

⁴⁹ De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, p.186.

⁵⁰ De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, p.217.

⁵¹ De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, p.218.

⁵² De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, p.270.

⁵³ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.12.

⁵⁴ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.14.

⁵⁵ *De Zuid-Afrikaan* 14 Juny 1839: "De aanstelling van gem. Heer Pretorius, tot Hoofd-Officier of Kommandant, over de op handen zynde kommando werd toen aan den Raad des volks opgedragen, dewelke zulks blymoedig instemde. Doch er werd eerst en vooraf geloot, onder de andere Kommandanten, toen het lot juist op hem viel. Hy werd dan, met de gelukwensching van een ieder die tegenwoordig was, onder wettige instructie, door vemelde Raad geformeerd, aangesteld; -toen hy, de Heer Pretorius, nu Hoofd-Kommandant, met gepastheid, synen dank betuigde, sprak: dat, hoe ongaarns ook, echter daar het lot op hem gevallen was, ..."

⁵⁶ *De Zuid-Afrikaan*, 14 Juny [sic] 1839 (Byvoegsel Bantjes Joernaal); Jacobsz, S.W., *Verbond by Bloedrivier (Afrikaanse vertaling van Bantjes se Joernaal)*, p.70; Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.20.

⁵⁷ Die oorspronklike verslag het egter verlore geraak, maar dit is in die *De Zuid-Afrikaan, 15 Februari [sic] 1839* opgeneem, en is die vroegste bron daarvan waaroor ons vandag beskik.

⁵⁸ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.296.

⁵⁹ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.296.

Magaliesberge, Transvaal⁶⁰. Hy speel 'n belangrike rol met die totstandkoming van die *Sandrivier Konvensie* op 17 Januarie 1852, waardeur Brittanje vir die eerste maal amptelik die onafhanklikheid van Transvaal erken het⁶¹. Hy sterf op 23 Julie 1853 op Grootplaats wes van Pretoria⁶².

6. J.G. Bantjes (1817-1887)

Jan Gerritze Bantjes was die klerk van die Volksraad en die amptelike sekretaris van die ekspedisie onder aanvoering van Pretorius gedurende November/Desember 1838⁶³. Dit was sy taak om 'n joernaal van die strafekspedisie by te hou⁶⁴. Hy is dus die outeur van die joernaal wat in '*De Zuid-Afrikaan 14 Juny [sic] 1839*' verskyn het. In opdrag van Pretorius is die oorspronklike joernaal, of ten minste een van die vroegste afskrifte daarvan, aan kaptein Botha, die gesagvoerder van die *Eleonora*, oorhandig om aan die redakteur van *De Zuid-Afrikaan* te gee. Die *Eleonora* verlaat Port Natal op 22 Mei 1839 en kom in Kaapstad aan op 3 Junie 1839. Kaptein Botha verskaf toe die dokument aan C.J. Brand, die redakteur van *De Zuid-Afrikaan*, wat dit op sy beurt op 14 Junie 1839 in *De Zuid-Afrikaan* publiseer⁶⁵.

Bantjes vestig hom enkele jare later weer in die Kolonie, te Humansdorp, waar hy o.a. as onderwyser optree. In 1865 vertrek hy na Transvaal en vestig hom op Potchefstroom, waar hy onderwys gee tot kort voor sy dood op 10 Maart 1887.⁶⁶

7. Gevolgtrekking

Bantjes en Pretorius was die enigste van die outeurs wat in hulle amptelike hoedanighede hul aantekeninge gemaak het. Cilliers het sy aantekeninge moontlik op die versoek van 'n mede volksgenoot gemaak. Hofstede het ten doel gehad om die geskiedenis van die Oranje Vrystaat op te teken, en het die gedeelte oor die geskiedenis van Natal as agtergrond gestel. Vir Gerdener, wat 'n predikant en sendeling was en nie 'n geskiedkundige nie, het dit daarvoor gegaan dat Geloftedag eerbiedig sou word. Louw het 'n grammatikale belang by die opstel van sy weergawe gehad.

In die uitvoer van hul amptelike pligte, was Bantjes verantwoordbaar aan Pretorius, en Pretorius aan die Volksraad. Hul amptelike status verleen die grootste mate van outentiekheid aan hul aantekeninge.

---

⁶⁰ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.296.; Muller, C.F., *500 Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, p.179.

⁶¹ Muller, C.F., *500 Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, p.181 en p.260.

⁶² Duvenhage, G.D.J., *Die Groot Trek - Die Eerste Drie Jaar - Deel 3: 1838 Die Geloofte*, p.131.

⁶³ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit? Historia 3(2), Junie 1958*, p.99.

⁶⁴ Thom, H.B., *Die Geloftekerk en Ander Studies oor die Groot Trek*, p.109.

⁶⁵ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, pp.46-47.

⁶⁶ Uys, C.J., *Die Penvoerder van die Groot trek*, Die Kerkbode, 1957-12-25, p.1157.

VI. Vraag 4: Uit watter vooraf bestaande materiaal is dit te voorskyn gebring?

1. W.E.G. Louw

In 'n notule van die FAK gedateer 7 Februarie 1962 verskyn Louw se verwerking⁶⁷. In die notule verskyn ook die "aanvaarde Nederlandse weergawe"⁶⁸ wat as bron vir sy verwerking gedien het. Met die "aanvaarde Nederlandse weergawe" van 1962 word bedoel die weergawe wat volgens tradisie algemeen in gebruik was. Dit wil voorkom asof die "aanvaarde Nederlandse weergawe" waarskynlik uit Gerdener se rekonstruksie ontstaan het. Gerdener se rekonstruksie is egter nie gunstig deur geskiedkundiges ontvang nie, en hy is in werklikheid deur verskeie persone daarvoor verkwalik⁶⁹. Dit wil egter voorkom asof hy ook toegang tot Bantjes en of Pretorius se weergawes gehad het. Die rede waarom ons dit sê is omdat hy Gerdener se "tempel" met die begrip "huis" vervang.

2. G.B.A. Gerdener

In Gerdener se boek: *Sarel Cilliers Die Vader van Dingaansdag*, verklaar hy dat hy op ds. W.S. Van Rijnveld se verbatim kopie van Cilliers se sogenaamde joernaal steun, asook ander ongespesifiseerde bronne. Hierdie sogenaamde joernaal verkry hy vanuit Hofstede se boek: *'Die Geschiedenis van den Oranje Vrijstaat'*⁷⁰. In die boek verskyn ook Hofstede se *mutatis mutandis*⁷¹ weergawe van Bantjes se joernaal.

Hy verklaar sy werkswyse in die volgende voetnota in sy boek⁷²:

"Die teks van hierdie gelofte kan niemand vandag presies weergee nie. Die woorde wat Cilliers self op sy sterfbed neergeskrywe het, vind die leser in sy Joernaal (Aanhangsel I). Hierbowe het ons daardie woorde nagenoeg oorgeneem, met 'n paar wysigings wat ons nodig beskou het, veral met toevoeging van die sin omtrent die oprigting van 'n Tempel, wat later op Maritzburg geskied is. Dit was ongetwyfeld deel van die Gelofte, maar is deur Cilliers in sy sterfbed-verklaring uitgelaat. Bowestaande teks is, sover ons kan oordeel, so na aan die oorspronklike as molik."

Dit kom daarop neer dat sy weergawe 'n rekonstruksie is.⁷³

---

⁶⁷ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK, 1962-02-07, p.9 (Verwys die Afrikaanse verwerking).

⁶⁸ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK, 1962-02-07, p.9 (Verwys die Aanvaarde Nederlandse vorm); Aanhangsel 1.

⁶⁹ Bailey, A., *Die Gelofte van 16 Desember 1838: Die Herdenking en Betekenis Daarvan, 1838 TOT 1910*, U.P., Oktober 2002, p.25.; De Jongh, P.S., Sarel Cilliers, Perskor, 1987, p.164.

⁷⁰ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, pp. 50-66.

⁷¹ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?* *Historia* 3(2), Junie 1958, p.100.

⁷² Gerdener, G.B.A., Sarel Cilliers. *Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 68, voetnota.

3. H.J. Hofstede

Alhoewel hy Cilliers se weergawe tot sy beskikking gehad het, maak hy dit duidelik dat hy nie veel waarde daaraan heg nie⁷⁴. Hy meld dat hy van Bantjes se joernaal gebruik gemaak het, asook van ander beswore ooggetuies⁷⁵. Hy publiseer wel Cilliers se weergawe in sy boek, maar by sy eie verwoording van die Geloofte volg hy skynbaar eerder Bantjes en die ander beswore ooggetuies⁷⁶.

4. S. A. Cilliers

Cilliers se weergawe is gegrond op sy herinneringe soos hy vermeld in sy joernaal: "...dat ik mij herinneren kan onder deze bewoording: 'Mijne Broeders en medelandgenoten....'"⁷⁷. Alhoewel hy ook teenwoordig was by die slag, moet ons nie uit die oog uit verloor dat sy weergawe eers meer as 30 jaar later opgeteken was, en dus nie 'n tydgenootlike weergawe is nie. Weens die verloop van tyd kan die invloed van eksterne faktore op sy geheue nie uitgesluit word nie, nieteenstaande die feit dat hy 'n ooggetuie was nie⁷⁸.

5. A.W.J. Pretorius

Na aanleiding van die gebeure tussen 9 en 16 Desember 1838 het Pretorius sy verslag aan die Volksraad saamgestel. Alhoewel Bantjes se joernaal tot sy beskikking moes gewees het, was dit nie noodwendig nodig vir Pretorius om die joernaal te raadpleeg nie. Hy was immers die inisieerder daarvan⁷⁹, en weens die kort verloop van tyd was alles nog vars in sy geheue. Sy weergawe is dus eerstehands en tydgenootlik, daarom kan ons sy weergawe ook as 'n geloofwaardige bron beskou⁸⁰.

6. J.G. Bantjes

Bantjes het die Geloofte eerstehands neergeskryf soos wat dit geformuleer was in die tent van die Hoofkommandant, waarna dit aan die gemeentes voorgehou is⁸¹. Omdat Bantjes teenwoordig was

---

⁷³ Van Jaarsveld, F.A., Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle, p302.

⁷⁴ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit? Historia 3(2), Junie 1958*, p.100 en p.111.

⁷⁵ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p.43.

⁷⁶ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit? Historia 3(2), Junie 1958*, p.100.

⁷⁷ Gerdener, G.B.A., Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag (3de Uitgaaf), p. 67.

⁷⁸ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit? Historia 3(2), Junie 1958*, p.102.

⁷⁹ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.27.; De Jongh, P.S., Sarel Cilliers, Perskor, 1987, p.157.

⁸⁰ Van Jaarsveld, F.A., Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle, p301.

⁸¹ Van Jaarsveld, F.A., Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle, p300.

ten tye van die gebeure, en weens sy amp as sekretaris, moet sy weergawe daarvan as die oorspronklike verwoording daarvan beskou word, en dus die bron van die bewoording van die Gelofte⁸². Uys meld dat as dit nie vir Bantjes was nie, ons miskien nie vandag sou gewet het hoe, waar en wanneer ons grootste volksfeesdag ingestel was nie, en wie eintlik as die "vader" van Dingaansdag bekend moet staan⁸³.

7. Gevolgtrekking

Bantjes, Cilliers en Pretorius was die enigste van die outeurs wat deelnemers, en daarom ooggetuies was van die gebeure. Dit maak hulle dokumentasie eerstehands, terwyl die ander outeurs moes staatmaak op oorvertellings, beswore verklarings en ander beskikbare dokumentasie.

Van die ooggetuies se verslae moet Bantjes en Pretorius se tydgenootlike aantekeninge voorrang geniet. Hul weergawes is in alle opsigte eerstehands en daarom outentiek.

---

⁸² Jansen, E.G., *Die Voortrekkers in Natal, Opstelle deur E.G. Jansen., Is die Gelofte op Danskraal afgelê?* (Pretoria, 1938).; Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?* *Historia* 3(2), Junie 1958, p.99 en p.111.

⁸³ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?* *Historia* 3(2), Junie 1958, p.110.

VII. Vraag 5: In watter oorspronklike vorm is dit te voorskyn gebring?

1. W.E.G. Louw

In 'n notule van die FAK gedateer 7 Februarie 1962 verskyn Louw se verwerking. Hierdie verwerking is ook opgeneem op 'n muurpaneel van die Voortrekker-Gedenkkerk in Pietermaritzburg wat op 6 April 1962 ingewy is⁸⁴. Die FAK het hierdie verwerking in 1966 as 'n muurkaart uitgegee en reg deur die land versprei⁸⁵.

2. G.B.A. Gerdener

In 1919 publiseer Gerdener sy boek: *Sarel Cilliers Die Vader van Dingaansdag*. Die boek word wyd verprei, en meer as een druk verskyn daarvan. Sy weergawe van die Geloofte verskyn in hierdie publikasie van hom, *waardeur dit deurslaggewend geword het vir die viering van die Geloofte in die 20ste eeu*⁸⁶.

3. H.J. Hofstede

In 1876 verskyn Hofstede se boek: *Die Geschiedenis van den Oranje Vrijstaat*. Gedurende die laaste deel van die negentiende eeu word hierdie werk wyd versprei. Sy weergawe van die Geloofte verskyn in hierdie publikasie van hom.

Uys vertel die interessante verhaal van hoe een van die "oude vaders" wat aan die slag deelgeneem het, by name Lucas van der Merwe, op die "Jubel Feest" te Bloedrivier in 1888 ieder en elk vermaak het met sy mededeling oor die slag. Uys gaan voort en vertel hoe oom Lucas sy geheue effens moes verfris het uit 'n sekere boek. Hierdie boek blyk toe al die tyd Hofstede se boek te gewees het. Interessant is die feit dat daar ook 6 ander "oude vaders" daardie dag teenwoordig was. Uys kom dan tot die slotsom dat dit kan verduidelik hoekom die ou Natallers (waarvan sommiges van hulle eers in laaste jare hul herinneringe laat opteken het) min of meer dieselfde storie oor die slag te vertel het.⁸⁷

---

⁸⁴ Le Roux, P.R. (argitek), *Simboliek van die Voortrekker-Gedenkkerk*, Die Kerkbode, 1965-12-15, p.1605.; Ferreira, O.J.O., *Die Geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*, U.P., Desember 1970, p.303.

⁸⁵ Bailey, A., *Die Geloofte van 16 Desember 1838: Die Herdenking en Betekenis Daarvan, 1838 TOT 1910*, U.P., Oktober 2002, p.26; INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/6: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1966-02-11, p.6, par.18.

⁸⁶ Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, p305.

⁸⁷ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, pp.106-107.

4. S. A. Cilliers

Cilliers se oorspronklike 'joernaal' het skynbaar verlore geraak, maar in Hofstede se boek vind ons 'n *verbatim* kopie daarvan deur ds. W.S. Van Rijnveld⁸⁸. Aangesien ons nie oor Cilliers se oorspronklike aantekeninge beskik nie, moet ons op Van Rijnveld se verklaring vertrou dat dit 'n egte kopie is. Sy weergawe van die Geloofte verskyn in hierdie aantekeninge van hom.

In 1891 is Cilliers se weergawe, soos opgeneem in Hofstede se boek, op die program van die staat se Paardekraalfees afgedruk, waardeur dit deurslaggewend geword het vir die skepping van die tradisie om Dingaansdag as 'n Sondag of in die gees of karakter van 'n Sondag te vier. Cilliers se foutiewelike herinnering van die Geloofte was die basis vir Gerdener se rekonstruksie van die Geloofte.⁸⁹

5. A.W.J. Pretorius

Pretorius se weergawe van die Geloofte het aanvanklik in sy Verslag aan die Volksraad verskyn [gedateer 22 Desember 1838], waarna dit tydgenootlik in '*De Zuid-Afrikaan*, 15 Februarie [sic] 1839' gepubliseer is⁹⁰. Die oorspronklike brief het egter verlore gegaan, daarom maak die verslag van die koerantberig gebruik, wat tans op mikrofilm in verskeie Staatsbiblioteke gehou word.

6. J.G. Bantjes

Die oorspronklike weergawe van Bantjes se joernaal, waarin sy weergawe van die Geloofte voorkom, is skynbaar verlore, maar is tydgenootlik gepubliseer in '*De Zuid-Afrikaan*, 14 Juny [sic] 1839'⁹¹. 'n Mikrofilm beeld van hierdie koerant word tans in verskeie Staatsbiblioteke gehou.

7. Gevolgtrekking

Omdat die gebeure huidiglik meer as 170 jaar gelede plaasgevind het, kan mens kwalik verwag dat die brondokumente vandag nog moet bestaan. Bantjes en Pretorius se dokumente was weens die amptelike aard daarvan nuuswaardig, en het derhalwe ook in 'n nasionale koerant van hul tyd verskyn. Aangesien ons nie oor Cilliers se oorspronklike aantekeninge beskik nie moet ons op Van

---

⁸⁸ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p.66.

⁸⁹ Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, p305.

⁹⁰ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, *Historia* 3(2), Junie 1958, p99. Uys meld in die artikel dat daar verwarring oor die datum van Pretorius se verslag bestaan (22 Desember 1838 teenoor 23 Desember 1838), en wys daarop dat dit waarskynlik te wyte is aan 'n fout van die setter van *De Zuid-Afrikaan*.

⁹¹ *De Zuid-Afrikaan*, 14 Juny [sic] 1839 (Byvoegsel Bantjes Joernaal).

Rijneveld se verklaring vertrou dat dit 'n egte afdruk is en binne Hofstede en Gerdener se boeke deeglik gedokumenteer en wyd versprei is.

Van Hofstede se boeke is nog redelik volop te kry in biblioteke, so ook Gerdener se boeke. Ons moet egter nie uit die oog verloor dat Hofstede en Gerdener in hul werke verklaar dat hulle ook aangewese was op die bogenoemde afskrifte.

Louw se weergawe het op muurplakkate van die FAK verskyn, asook op 'n muurpaneel in die Voortrekker-Gedenkkerk in Pietermaritzburg. Van die muurplakkate moet daar seker nog talle van bestaan.

Al die werke is goed gedokumenteer en wyd gepubliseer. Op grond hiervan kan daar nie 'n keuse uitgeoefen word m.b.t. outentiekheid nie. Van al die werke is slegs Bantjes en Pretorius s'n in 'n amptelike formaat opgeneem, wat binne die konteks van in welke 'vorm' dit in verskyn het, 'n verdere dimensie open. Bantjes s'n in die vorm van 'n amptelike joernaal en Pretorius s'n in die vorm van 'n amptelike verslag. Derhalwe verdien hul weergawes van die Gelofte meer geloofwaardigheid en die keuse van die mees outentieke weergawe word ewekansig aan hul weergawes toegeken.

VIII. Vraag 6: Watter bewyswaarde het die inhoud?

1. W.E.G. Louw

Louw se werk was grammatikaal van aard en het ten doel gehad om in plek van die Nederlandse weergawe van die Geloofte, 'n weergawe daar te stel in moderne Afrikaans. Hy maak hoofsaaklik van die "aanvaarde Nederlandse weergawe" gebruik⁹². Hy grond dus sy weergawe op die bron wat algemeen in gebruik was, en in der waarheid as die tradisionele bron beskou kan word. Dit was egter nie noodwendig geskiedkundig korrek nie.

Die "aanvaarde Nederlandse weergawe" het op sy beurt in alle waarskynlikheid sy oorsprong te danke aan Gerdener se rekonstruksie soos dit in sy biografie oor Cilliers verskyn⁹³. Enige foute wat Gerdener dus moontlik sou kon maak het sou dan deur Louw voortgesit word. Dus is Louw se weergawe se bewyswaarde onderhewig aan Gerdener se weergawe se bewyswaarde.

2. G.B.A. Gerdener

Gerdener maak in 'n voetnota in sy boek op bladsy 68 die volgende verklaring soos reeds vroeër aangehaal:

"Die teks van hierdie gelofte kan niemand vandag presies weergee nie. Die woorde wat Cilliers self op sy sterfbed neergeskrywe het, vind die leser in sy Joernaal (Aanhangsel I). Hierbowe het ons daardie woorde nagenoeg oorgeneem, met 'n paar wysigings wat ons nodig beskou het, veral met toevoeging van die sin omtrent die oprigting van 'n Tempel, wat later op Maritzburg geskied is. Dit was ongetwyfeld deel van die gelofte, maar is deur Cilliers in sy sterfbed-verklaring uitgelaat. Bowestaande teks is, sover ons kan oordeel, so na aan die oorspronklike molik."⁹⁴

Hy erken hiermee dat sy weergawe 'n rekonstruksie is van Cilliers se weergawe en ander onvermelde bronne.

Gerdener se interpretasie van sy bronne kom onder verdenking wanneer hy in sy boek daarop aanspraak⁹⁵ maak dat die gedagte omtrent die aflegging van 'n Geloofte by Cilliers ontstaan het. Ter stawing van hierdie aanspraak verwys hy na Aanhangsel I van sy boek, waarin die teendeel egter waar is. Cilliers skryf die volgende:

"Die heer Andries Pretorius was onze gekozene Generaal, op deze Commando hij sprak met mij ook Ik met hem, over de belofte die de Bijbil heilige heb gedaan, dat ook wy de Heere een belofte

---

⁹² INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1962-02-07, p.9.

⁹³ Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, p302.

⁹⁴ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 68.

⁹⁵ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 66.

*moeten doen, als de Heere ons de Overwinning, tegen onze Vijand zoude geven, dat wij dan die dag als een "Sabbath elk Jaar zoude heiligen. Maar ik stelde het voor wat Daved zegt, doet belofte maar betaald zijde Heer, het is beter dat wij niet belof, als wij dat beloofd en niet betaal het was dan zijne begeerte dat wij tezamen hem een belofte zouden doen,..."*⁹⁶

Hierdie aanhaling van Cilliers se sogenaamde joernaal word ondersteun in Cilliers se brief aan ds. Van Broekhuizen, waarin hy bevestig dat die inisiatief van Pretorius se kant af gekom het, na Cilliers tydens die oggend godsdiensoefening van Sondag 2 Desember 1838 uit Josua gepreek het⁹⁷. In die brief vermeld Cilliers die insident soos volg:

*"..., en na deze Goddienst sprak onze Generaal met mij erover, dat het in zijn hart was om ook aan de Heer onze God plegtig een belofte te doen..."*⁹⁸.

In die *Gedenk Uitgawe van die Huisgenoot, Desember 1938*, onder die artikel "Die Gelofte" bevestig professor S.P. Engelbrecht dat Cilliers op versoek van Pretorius gehandel het⁹⁹.

Gerdener se weergawe van bogenoemde gesprek tussen Cilliers en Pretorius verloop soos volg:

*'Dit was juis toe hulle in 'n gesprek was oor die moeilikhede en die gevare van die onderneming, en die verskriklike oormag van die vyand, dat Sarel Cilliers vir Generaal Pretorius sê: "Ou broer, ek dink ons moet die Heer 'n gelofte maak, dat as Hy ons die oorwinning gee, ons die dag van die oorwinning altyd as 'n Sondag sal vier en aan ons nageslag vertel hoe die Heer ons uitgered het; verder moet ons Hom ook belof dat ons Hom 'n Huis sal bou op die eerste geskikte plek, waar ons na die oorwinning vir ons vestig." Die antwoord van Pretorius was dat dit 'n ingewing van bowe was en dat hy hoop dat almal die gelofte sou aanneem.'*¹⁰⁰

Gerdener se objektiwiteit is ten dele onder verdenking, soos in onderstaande aantekening na vore kom:

- Op Sondagmiddag 14 Januarie 1838 wou Sarel Cilliers godsdien hou in die laer. Erasmus Smit het hiervan te hore gekom en op grond van 'n reglement van die eerste Kaapse Sinode in 1824 beswaar aangeteken. Die reglement het bepaal dat niemand in 'n gemeente voor kan gaan in 'n godsdiensoefening alvorens hy nie voor die kerkraad ondersoek en geskik bevind is nie. Die uiteinde van die saak was dat Cilliers sy voorneme laat vaar het¹⁰¹. Die wrywing wat tussen Cilliers en Smit hier ontstaan het, het nooit gewyk nie.

---

⁹⁶ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), pp. 120-121.

⁹⁷ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p. 27.

⁹⁸ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p. 27.; De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, p. 157.

⁹⁹ Engelbrecht, S.P., *Die Gelofte (Die Groot Trek - Gedenkuitgawe van die Huisgenoot, Desember 1938)*, p. 133.

¹⁰⁰ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 66.

¹⁰¹ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), pp. 48 - 49.

Gardener meld dat hy eerder die sluier van vergetelheid oor die gebeure sou trek, as dit nie was dat Erasmus Smit hierdie gebeure breedvoerig in sy dagboek aangeteken het nie¹⁰². Dit getuig nie van 'n objektiewe geskiedskrywer nie.

- Gardener, wat 'n predikant en sendeling van die N.G. Kerk was, gaan ook nie objektief te werk wanneer hy skryf oor die konflik tussen die Trekkers en die Kaapse Kerk nie. Hy tree verskonend op vir die Kerk jeens hulle afkeurende houding teenoor die Trekkers, en voer aan dat die rede vir die kerklike afsydigheid eerder die gevolg van onmag, as onwil was¹⁰³. Dit is algemene kennis dat die Kaapse Kerk nie ingenome was met die Trekkers nie. Die kerk se houding kom die beste na vore in die geval van ds. Taylor se aansoek om die Trekkers te besoek en geestelik te bedien, waarop die goewerneur van die Kaap hom toestemming verleen het om die Trekkers te besoek en die sakramente te bedien¹⁰⁴. Die Kaapse Ring besluit egter na vele besware dat hy mag gaan maar onder die voorwaarde dat hy nie die sakramente bedien, of enige aannemings waarneem nie¹⁰⁵. Die besluit staan in skrilte kontras met die Kaapse Kerk se welbekende evangelisasie beleid van weleer. Gardener, as 'n predikant en sendeling, verdedig die kerk en maak verskonings vir hulle gedrag wat nie met die feite strook nie.
- Volgens Gardener was die werkkringe ook te uitgestrek en die predikante te min. Professor S.P. Engelbrecht maak die stelling dat hierdie bewering histories onjuis is, en gaan dan voort om te bewys dat daar 'n ooraanbod van predikante was, wat dikwels lank moes wag voordat 'n werkring aan hulle toegeken is¹⁰⁶.

Sy beroep maak dat hy waarskynlik bevooroordeel is en nie objektief te werk gaan nie, hy verdedig die Kerk se optrede en maak verskonings vir hulle gedrag, wat uiteraard nie met die feite van die saak strook nie.

In sy biografie oor Sarel Cilliers skryf professor P.S. De Jongh op bladsy 64 die volgende oor Gardener se poging om die Geloofte te rekonstrueer:

*"Gardener het Cilliers se weergawe as basis geneem en toe willekeurige byvoegings en weglatings gemaak met die doel om al die elemente van die verskillende dokumente daarin te vervat. Dit is histories nie geregverdig nie."*¹⁰⁷

---

¹⁰² Gardener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 48.

¹⁰³ Gardener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 25.

¹⁰⁴ Dreyer, A., *Die Kaapse Kerk en Die Groot Trek*, '5. Brief van Toestemming van Goewerneur aan Ds. Taylor', p. 31.

¹⁰⁵ Dreyer, A., *Die Kaapse Kerk en Die Groot Trek*, '6. Toestemming van die Ring daartoe.', pp. 31 - 32.

¹⁰⁶ Engelbrecht, S.P. *Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*, p. 42.

¹⁰⁷ De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987, p.164

Indien Cilliers se weergawe van die Geloofte foute sou bevat, sou dit in alle waarskynlikheid in Gerdener se rekonstruksie weerspieël word. Die bewyswaarde van Gerdener se weergawe van die Geloofte is dus direk aan die van Cilliers verbonde. Wat egter verder teen Gerdener tel is die wyse waarop hy te werk gegaan het, wat volgens De Jongh, histories nie geregverdig kan word nie.

Verder doen die tipe objektiwiteit wat Gerdener aan die dag lê, afbreek aan die doel wat hy stel met die uitgee van sy werk, nl. "*soos die manne van Bloedrivier dit bedoel het*", "*sodat ons die dag op waardige en vrugbare wyse mag vier*".¹⁰⁸ Sy voorstelling van sekere gedeeltes van die geskiedenis doen afbreek aan die bewyswaarde van sy werk en aan hom as outeur. Dit beïnvloed die bewyswaarde van Louw se werk ook nadelig.

3. H.J. Hofstede

Hofstede stel sy weergawe saam uit Bantjes se joernaal wat hy aangepas het d.m.v. ander beswore ooggetuies, soos hieronder aangehaal uit sy boek:

*"Na die kiezing (28 November 1838) vinden wij omtrent het volgende opgeteekend door den heer J. G. Bantjes, hier en daar gewijzigd door de bezworene verklaringen van andere ooggetuigen."*¹⁰⁹

As vrederegter verstaan Hofstede die waarde van beswore verklaringe, waarvan hy dan ook gebruik maak¹¹⁰. Hierdie werkswyse versterk die bewyswaarde van die inhoud van sy werk.

In sy boek meld Hofstede dat hy in vele opsigte van Cilliers se herinneringe verskil¹¹¹, en wel ook met betrekking tot sy weergawe van die Geloofte aangesien hy sy eie weergawe daarvan op bladsy 45 van sy boek aanbring¹¹². Hy behou sy onpartydigheid en publiseer sy '*mutatis mutandis*' weergawe van Bantjes se joernaal, asook Cilliers se herinneringe¹¹³.

4. S. A. Cilliers

Sy sogenaamde joernaal is meer as dertig jaar later opgeteken, en kwalifiseer dus nie as 'n joernaal¹¹⁴ nie, en moet eerder as sy herinneringe beskou word.

Cilliers se geheue het hom in die latere jare van sy lewe dikwels in die steek gelaat:

---

¹⁰⁸ Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgaaf), p. 13.

¹⁰⁹ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p. 43.

¹¹⁰ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, Titelblad.

¹¹¹ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p. 50.

¹¹² Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p. 45.

¹¹³ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p. 50.

¹¹⁴ Perskor, *HAT*, Tweede hersiene uitgawe, eerste druk 1979: "*joernaal. 1. Dagboek vir aantekeninge, bv. van belangrike gebeurtenisse*".

- In 'n brief van hom gedateer 'Kroonstad 30 Desember 1870', tien maande voor sy sterfbed, verklaar hy self dat sy verstand met tye "bewolkt" raak:

"... in 't klimmen mijner jaren, (ik) groot in mijn memorie door zware zinkings veroorzaakt, ben gekrenk, dat het my vele malen gebeurd dat mijn verstand als bewolkt wordt, en ik mij bezwaard er onder gevoel".¹¹⁵

- In 'n brief aan ds. Van Broekhuizen, gedateer 'Doornkloof 4 Februarie 1866', maak hy melding van die gesprek tussen hom en Pretorius oor die wenslikheid van 'n Gelofte al dan nie. Hy dui dan die datum waarop die gesprek gevoer was verkeerdelik aan as 13 Desember 1838¹¹⁶, terwyl die 13de die dag is waarop hulle die Gelofte al vir die 5de keer afgelê het.
- In sy herinneringe meld hy dat bogenoemde gesprek op die 7de Desember 1838 plaasgevind het¹¹⁷. Sy hoë ouderdom in ag geneem, is dit te verstane dat hierdie tipe van teenspraak kan voorkom.

Die weergawe van die Gelofte, soos opgeneem in sy brief aan ds. Van Broekhuizen, verskil van sy herinneringe wat in sy laaste dae aangeteken is¹¹⁸. Hierdie toedrag van sake belemmer die bewyswaarde van Cilliers se aantekeninge m.b.t. outentiekheid.

In sy Artikel "*Danskraal of Waschbankspruit*" verklaar Uys "*dat dit 'n kern-fout van meeste historici, en al die leke-skrywers was, en is nog, om hierdie twyfelagtige bron as gesaghebbend te aanvaar i.p.v. dit te verwerp of bloot as bevestigende getuienis aan te wend. Om die historiografie nog verder te vertroebel, het hulle naartige pogings aangewend om Cilliers se relaas met aanvaarde historiese feite te versoen.*"¹¹⁹ In die artikel¹²⁰ wys hy, aan die hand van ander getuies, op 'n hele aantal foute in Cilliers se joernaal, waaronder van Cilliers se eie briewe wat hy deur die loop van sy lewe geskryf het. Uys kom tot die slotsom dat Cilliers nie die opsteller van sy joernaal was nie, en dat dit derhalwe as bron verwerp moet word, buiten as bevestigende getuies.¹²¹

Liebenberg is dit eens met Uys dat Cilliers se herinneringe nie naastenby dieselfde gewig kan dra as Bantjes se kontemporêre aantekeninge nie.¹²²

Jansen bevraagteken ook Cilliers se aantekeninge, en wys daarop dat dit eers in die laaste maande van sy lewe opgeskryf is. Voorts wys hy daarop dat Cilliers nie melding gemaak het van die belofte

---

¹¹⁵ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 101.

¹¹⁶ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 100.; Vrystaatse Argief, Aanwins 121.42 Brief van Cilliers - ds. Van Broekhuizen, 14 Februarie 1866.

¹¹⁷ Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p. 57.

¹¹⁸ Vrystaatse Argief, Aanwins 121.42 Brief van Cilliers - ds. Van Broekhuizen, 14 Februarie 1866.; Hofstede, H.J., *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, pp. 57-58.

¹¹⁹ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 100.

¹²⁰ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, pp. 97 tot 111.

¹²¹ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 111.

¹²² Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p. 29.

om 'n "Godshuis" te bou nie¹²³, dit, ten spyte daarvan dat hy dit tog in sy brief aan ds. Van Broekhuizen gemeld het.¹²⁴

In sy biografie oor Cilliers maak professor De Jongh die stelling dat Bantjes se joernaal minder onjuisthede as Cilliers s'n bevat.¹²⁵

Erkende geskiedskrywers is dus dit eens dat Cilliers se sg. joernaal nie as gesaghebbend beskou kan word nie, en volgens Uys (wat bewyswaarde aanbetref) net as bevestigende getuies aangewend behoort te word.

5. A.W.J. Pretorius

Pretorius, as Hoofkommandant en die inisieerder¹²⁶ van die Geloofte, se weergawe is opgeneem in sy verslag aan die Volksraad in Natal, wat dit amptelik maak. Ongeveer 6 weke daarna is dit in 'n nasionale koerant gepubliseer. Pretorius se weergawe kom inhoudelik ooreen met die van Bantjes. Pretorius en Bantjes se weergawes het binne maande van mekaar in '*De Zuid-Afrikaan*' verskyn en bevestig mekaar ooglopend. Dit versterk beide se bewyswaarde.

6. J.G. Bantjes

Bantjes as amptelike sekretaris van die strafekspedisie se weergawe is, in die hoedanigheid van sy amp, die amptelike weergawe van die Geloofte. Hierdie tydgenootlike weergawe is enkele maande daarna in 'n nasionale koerant gepubliseer.

Bantjes se verslag kan tot op die aand van 7 Desember gekontroleer word met Erasmus Smit se daaglikse aantekeninge. Professor C.J. Uys meld in sy artikel "*Danskraal of Waschbankspruit*" dat dit verbasend is hoe hul besonderhede ooreenstem¹²⁷. Volgens Uys kan Cilliers se "sterfbed joernaal" nooit opweeg teen Bantjes se aantekeninge nie, wat aangeteken is terwyl die gebeure plaasgevind het¹²⁸. Na hy die verskillende getuies rondom die gebeure by die aflegging van die Geloofte ondersoek het kom hy tot die volgende gevolgtrekking:

---

¹²³ Jansen, E.G., *Die Voortrekkers in Natal, Opstelle deur E.G. Jansen., Is die Geloofte op Danskraal afgelê?* (Pretoria, 1938).

¹²⁴ Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.27, (Liebenberg se aangehaalde gedeelte uit die brief aan ds. Broekhuizen).

¹²⁵ De Jongh, P.S., Sarel Cilliers, Perskor, 1987, p. 158.

¹²⁶ Engelbrecht, S.P., *Die Geloofte (Die Groot Trek - Gedenkuitgawe van die Huisgenoot, Desember 1938)*, p. 133; Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p.27; Vrystaatse Argief, Aanwins 121.42 Brief van Cilliers - ds. Van Broekhuizen, 14 Februarie 1866.

¹²⁷ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, *Historia* 3(2), Junie 1958, p. 102.

¹²⁸ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, *Historia* 3(2), Junie 1958, p. 102.

'Dat Jan Bantjes se "Joernaal" die gesaghebbendste relaas is wat ons besit omtrent die aflegging van die Geloofte.'¹²⁹

Beide dr. E.G. Jansen en professor H.B. Thom meld, na deeglike ondersoek, dat Bantjes se getuienis die betroubaarste is¹³⁰. Jansen skryf voorts dat ons moet onthou:

'dat die meeste gegewens wat ons aangaande die Wenkommando besit, behalwe die joernaal van Bantjes, op herinneringe berus wat neergeskryf is baie jare nadat die gebeurtenisse plaasgevind het. Dit is dus vanselfsprekend dat die betroubaarste getuienis wat ons het, die joernaal van Bantjes is.'¹³¹

Liebenberg kom tot die gevolgtrekking dat:

"Die kontemporêre aard van Jan Bantjes se getuienis verleen daaraan soveel gewig dat herinneringe wat meer as 'n halwe eeu later aangeteken is, eenvoudig nie daarteen kan opweeg nie'¹³².

Verskeie getuies bevestig Bantjes se joernaal as akkuraat, byvoorbeeld Erasmus Smit m.b.t. die drosters en die patrollie van kommandant De Lange (Hans Dons) teen Jobe¹³³. Ook bevestig Phillippus Jeremias Coetser Bantjes se weergawe m.b.t. waar die Geloofte die eerste keer afgelê is¹³⁴.

Erkende geskiedskrywers is dus dit eens dat Bantjes se joernaal as gesaghebbend en as baie akkuraat beskou kan word. Dit is ook so dat Pretorius se brief aan die Volksraad en Bantjes se joernaal feitlik ooreenstem.

Die bewyswaarde van Bantjes se joernaal is voor-die-hand-liggend.

7. Gevolgtrekking

Ter verantwoording van: Watter bewyswaarde die inhoud van die tersaaklike dokumentasie besit, die volgende:

Die inhoudelike van Bantjes en Pretorius se weergawes van die Geloofte, soos opgeneem in hul brondokumente, bevestig mekaar. Daarbenewens is hul dokumente amptelik van aard en kwalifiseer derhalwe as eerstehandse bewysstukke binne die oogmerk van hierdie verslag.

---

¹²⁹ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 111.

¹³⁰ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 104.

¹³¹ Jansen, E.G., *Die Voortrekkers in Natal, Opstelle deur E.G. Jansen., Is die Geloofte op Danskraal afgelê?* (Pretoria, 1938).

¹³² Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p. 29.

¹³³ Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958, p. 102.

¹³⁴ Duvenhage, G.D.J., *Die Groot Trek - Die Eerste Drie Jaar - Deel 3: 1838 Die Geloofte*, p. 144.; Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, p. 29.

Hofstede, as vrederegter, maak op sy beurt onder andere van ooggetuies gebruik, wat hy laat beëdig. Verder maak hy ook van Bantjes se joernaal gebruik ten einde sy weergawe saam te stel wat volgens hom aan die verskillende gemeentes voorgestel is. Die inhoudelike daarvan stem in 'n groot mate saam met Bantjes se weergawe. Dit maak dat, ten spyte van die tydsverloop, Hofstede se werk wel betekenisvolle bewyswaarde besit.

Cilliers se aantekeninge bring meer as een weergawe van die Geloofte na vore. Dit is waarskynlik weens die feit dat hy, volgens sy eie erkenning, aan geheueverlies in sy latere lewe gelei het. Sodoende het die verloop van tyd en moontlike eksterne invloede sy tol geëis. Verder wyk sy weergawe ook in vele opsigte af van die amptelike weergawes. Weens sy persoonlike deelname aan die verrigtinge van 1838, besit sy weergawe wel bewyswaarde, maar van 'n laer gradering as die van Pretorius en Bantjes. Volgens Uys is dit 'n twyfelagtige bron en behoort dit hoogstens as bevestigende getuie aangewend te word.

Gerdener erken self dat sy weergawe van die Geloofte 'n rekonstruksie van Cilliers s'n, asook van onvermelde bron/ne is. Verder is sy werk nie deurgaans objektief nie, waardeur hy ooglopende foute maak. Hierdie foute word ook deur ander geskiedskrywers uitgewys. Weens sy ooglopende foute, asook die bewyswaarde van sy brondokument, nl. Cilliers s'n, besit sy weergawe weinig, indien enige bewyswaarde binne die oogmerk van hierdie verslag.

Omdat Louw se werk op die tradisionele gegrond was, en nie op die geskiedkundige nie, besit dit ook weinig geskiedkundige bewyswaarde.

Die sterkste geskiedkundige bewyswaarde van die dokumentasie vind ons binne die amptelike aard van die van Bantjes en Pretorius.

IX. Samevattend.

Om uiteindelik by 'n antwoord uit te kom m.b.t. die outentiekheid van die Gelofte, is die samevatting tweeledig gedoen, nl. die samevatting van die vrae-, en die invloed van elk van die outeurs.

1. Samevatting van die vrae.

In hierdie afdeling word die invloed wat die dokumente uitgeoefen het op die outentieke aard van die Gelofte, ontleed.

1.1. Vraag 1. Wanneer is die dokument te voorskyn gebring?

Oor die vraag wanneer die dokument te voorskyn gekom het, kom ons tot die gevolgtrekking dat Bantjes, en daarna Pretorius se weergawe betekenisvolle outentieke waarde het. Die rede daarvoor is omdat Louw se weergawe eers 124 jaar later te voorskyn kom; Gerdener s'n 81 jaar later; Hofstede s'n 38 jaar later; Cilliers s'n 32/3 jaar later; Pretorius s'n minder as 2 weke, en Bantjes s'n neergeskrywe is op die 9de Desember, waarna dit aan die 3 gemeentes voorgelê is ter goedkeuring en vir sewe agtereenvolgende dae opgedra is aan hul Hemelse Vader.

Hiervolgens kwalifiseer Bantjes se weergawe as die mees outentieke weergawe van die Gelofte van Bloedrivier (1838).

1.2. Vraag 2. Waar is die dokument te voorskyn gebring?

Oor die vraag waar die dokument te voorskyn gekom het, wys ons daarop dat beide Bantjes en Pretorius se weergawes ten tye van die strafekspedisie teen Dingaan in Natal aangeteken is. Hulle dokument ontstaan dus geografies na aan die slagveld waar die Gelofte gesluit is. Cilliers se dokument ontstaan kort voor sy dood op sy plaas Doornkloof in die Republiek van die Oranje Vrystaat. Alhoewel Cilliers se dokumentering in die Oranje Vrystaat plaasvind, is hy die enigste van die oorblywende outeurs wat ook in die geografiese gebied teenwoordig was tydens die afloop van die gebeure. Hofstede dra sy boek, wat in Nederland gedruk is, op aan die Volksraad van die Oranje Vrystaat. Hy meld dat hy Natal besoek het tydens sy navorsing, maar dit het egter eers dekades na die slag plaasgevind. Toe Gerdener se boek gepubliseer is, was hy werksaam in Stellenbosch. Op sy beurt was Louw werksaam in Kaapstad.

Geografies gesproke ontstaan Bantjes en Pretorius se dokumente binne die direkte geografiese gebied waar die gebeure hul afspeel. Omdat die geografiese gebied 'n deurslaggewende rol speel binne geskiedkundige verband, verklaar ons dat Bantjes en Pretorius se weergawes die meeste gewig dra m.b.t. die outentiekheid van die Gelofte.

1.3. Vraag 3. Deur wie is dit te voorskyn gebring?

Hierdie vraag speel 'n belangrike rol in die bepaling van welke weergawe van die Geloofte as die mees outentieke beskou moet word. Bantjes en Pretorius is die enigste van die outeurs wat in hulle amptelike hoedanighede hul aantekeninge gemaak het. Naas hulle was Cilliers ook amptelik deel van die gebeure, maar is sy aantekeninge nie amptelik van aard nie.

Ons kom tot die volgende oortuiging: In die uitvoer van hul amptelike pligte, was beide Bantjes en Pretorius verantwoordbaar aan die Volksraad. Hul status as amptenare in diens van die Volksraad, verleen die grootste mate van outentiekheid aan hul aantekeninge.

1.4. Vraag 4. Uit watter vooraf bestaande materiaal is dit te voorskyn gebring?

Hierdie vraag dwing die navorser om tot op die been die oorsprong van die tersaaklike inligting na te vors. Bantjes, Cilliers en Pretorius was die enigste van die outeurs wat fisies deelgeneem het aan die gebeure. Dit maak hulle dokumentasie eerstehands, terwyl dieselfde nie van die ander outeurs gesê kan word nie.

As ooggetuies en amptelike dokumenteerders van die gebeure, geniet die gedokumenteerde materiaal van Bantjes en Pretorius voorrang m.b.t. outentiekheid en is dit in alle opsigte eerstehands.

1.5. Vraag 5. In watter oorspronklike vorm is dit te voorskyn gebring?

Al die weergawes van die Geloofte wat sedert 1838 opgeteken is, asook die wat mettertyd ontstaan het, weerspieël hoofsaaklik dit wat in Bantjes, Pretorius en Cilliers se aantekeninge opgeteken staan. Dit is goed gedokumenteer- en gepubliseer en wyd versprei. Om by 'n outentieke weergawe uit te kom moet verdere onderskeid getref word, nl. wat as eerstehands en wat as tweedehands bestempel moet word. Weereens kwalifiseer Bantjes, Pretorius en Cilliers se dokumentasie as outentiek, aangesien hul weens hul deelname aan die ekspedisie, ooggetuies was.

Van die outeurs is net Bantjes en Pretorius se dokumente tydgenootlik en verskyn slegs hulle s'n in 'n amptelik formaat, wat daaraan voorrang verleen bo die van die ander outeurs m.b.t. outentiekheid.

1.6. Vraag 6. Watter bewyswaarde het die inhoud?

Benewens die feit dat die datum waarop die dokumente ontstaan het, 'n deurslaggewende rol speel in die bepaling van die bewyswaarde daarvan, het Louw se werk slegs ten doel gehad om 'n weergawe daar te stel in moderne Afrikaans, wat beteken dat dit buite rekening gelaat moet word m.b.t. geskiedkundige bewyswaarde.

Benewens die feit dat Gerdener se weergawe 'n rekonstruksie is, is die wyse waarop hy te werk gegaan het nie geskiedkundig regverdigbaar nie, en verkwalik ander historici hom daarvoor. Verder maak hy van Cilliers se weergawe gebruik, wat 'n laer bewyswaarde het as die van Bantjes en Pretorius. Dit beteken dat Gerdener se weergawe van die Geloofte as derdehands beskou kan word en geskiedkundig weinig bewyswaarde besit.

Tydens Cilliers se optekening van sy herinneringe ly hy aan selferkende geheueverlies. Sy dokumente lewer meer as een weergawe van die Geloofte op, wat die bewyswaarde van sy weergawe van die Geloofte binne die oogmerke van hierdie verslag, aan bande lê.

Pretorius, as inisieerder van die Geloofte en bevelvoerder van die ekspedisie se weergawe word opgeneem in sy amptelike verslag aan die Volksraad en tydgenootlik in die vernaamste koerant gepubliseer. Dit verleen voldoende bewyswaarde aan sy weergawe. Dieselfde geld vir Bantjes se joernaal, wat vier maande later in dieselfde koerant verskyn.

Aangesien bewyswaarde hier ter sprake is, moet dit wat as redelike in 'n hof sou geld, hier van toepassing gemaak word. Ooggetuie verslae word hoër geag as hoor-sê getuies. In die lig hiervan het Bantjes, Cilliers en Pretorius se dokumente voldoende bewyswaarde, maar weens tydsverloop kan Cilliers se herinneringe nie opweeg teen Bantjes en Pretorius se amptelike en tydgenootlike dokumente nie.

Die sterkste geskiedkundige bewyswaarde van al die tersaaklike dokumentasie vind ons binne die amptelike aard van die van Bantjes en Pretorius, wat aan hul dokumente die meeste outentiekheid besorg.

1.7. Samevattende gevolgtrekking m.b.t. die vrae:

Bantjes en Pretorius se weergawes van die Geloofte is: Tydgenootlik aangeteken; geografies verantwoordbaar; in 'n amptelik formaat; eerstehands van aard; goed gedokumenteer; wyd gepubliseer, en bevestig mekaar.

Dit alles in ag genome staan Bantjes en Pretorius se weergawes van die Geloofte uit soos 'n paal bo water wat outentiekheid aanbetref.

2. Invloed van die outeurs.

In hierdie afdeling word die invloed van die outeurs ontleed.

2.1. W.E.G. Louw

Binne die konteks van die beantwoording van die vraag rondom welke die mees geloofwaardige, en daarom die mees outentieke weergawe van die Geloofte is, voldoen Louw se verwerking die minste aan die vraag. Dit was ook nie Louw se bedoeling om daaraan te voldoen nie. Sonder om Louw, of sy verwerking te diskrediteer, kan Louw se verwerking vir alle praktiese doeleindes buite rekening gelaat word m.b.t. outentieke waarde. As outeur speel hy egter 'n deurslaggewende rol binne die huidige tydsgewrig, waarin sy verwerking stewig gevestig is binne die geheue van elkeen wat hom of haar met die Geloofte vereenselwig, en word ons as Volk jaarliks opnuut aan sy bewoording gebind.

Die ironie van die saak is dat die outeur wie se weergawe die minste outentieke waarde besit, die meeste in gebruik is.

2.2. G.B.A. Gerdener

Wat Gerdener se weergawe aanbetref, moet ons daarop wys dat dit eers 81 jaar na die Slag van Bloedrivier gepubliseer is. Sy weergawe speel 'n deurslaggewende rol in die ontstaansgeskiedenis van die Louw- weergawe, wat teen 1962 reeds 'n gevestigde tradisie binne Geloftedagvierings was.

Dit is 'n feit dat Gerdener toegang tot Hofstede se boek gehad het, aangesien hy op bl. 112 van sy boek daarna verwys. Hy was derhalwe bewus van die voorstel van die Geloofte aan die drie gemeentes, waarin die verwysing na die oprigting van 'n tempel vermeld word. Hy gebruik dan ook waarskynlik hierdie gedeelte om Cilliers se weergawe mee aan te pas, soos in 'n voetnota op bl.68 van sy boek verskyn.

Dit is egter betreuenswaardig dat hy in dieselfde voetnota verklaar dat daar nie 'n presiese weergawe bestaan van hoe die Geloofte daaruit gesien het nie. Hy het 'n mutatis mutandis weergawe in sy besit, maar verklaar nogtans dat sy rekonstruksie die naaste aan die oorspronklike is en kwalifiseer dit as 'molik'. Wat ietwat verbaas, is dat hy hiermee die Cilliers weergawe as die mees outentieke geskiedkundige weergawe verklaar, aangesien hy bitter min daaraan verander. Hy eien hom die reg toe om die heelwat ouer mutatis mutandis weergawe van Hofstede [Bantjes] tot 'n derderangse vlak te degradeer, in die proses die verbatim kopie van Cilliers tot 'n tweederangse vlak te verlaag en sy rekonstruksie as eerstehands die wêreld in te stuur.

Vandag word Gerdener se rekonstruksie algemeen gebruik binne Louw se hoofsaaklike verwerkte vertaling daarvan, en is die afleggers van die Geloofte jaarliks salig onbewus van die wyse waarop hy die geskiedenis geskaad het.

Wat outentiekheid aanbetref, kan daar nie veel waarde aan Gerdener se rekonstruksie verleen word nie. Wat egter in sy guns tel is dat hy die Cilliers weergawe weliswaar verbeter het met die toevoeging van die gedagte rondom die oprigting van die 'Tempel'.

As outeur speel Gerdener 'n deurslaggewende rol in die vaslegging van die Geloofte in die verstand van die nageslag, terwyl sy weergawe weinig outentieke waarde besit.

2.3. H.J. Hofstede

Hofstede se boek is in die laat negentiende eeu, en vroeg twintigste eeu wyd gelees, in hierdie verband is dit dan net vanselfsprekend dat hy 'n invloed sou uitoefen m.b.t. hoe die Geloofte onthou sou word. In sy boek publiseer hy beide die verbatim kopie van Van Rijnveld, asook sy eie mutatis mutandis weergawe van Bantjes se joernaal, en laat dit oor aan die leser om self die keuse te maak oor watter weergawe van die Geloofte die mees geloofwaardige is.

Die grootste moontlike invloed wat Hofstede op die bewoording van die Geloofte kon gehad het vind ons waar hy die "Huis" van Bantjes en Pretorius in 'n "Tempel" verander. Ons weet egter nie wat hom laat besluit het om die verandering aan te bring nie, en kan net spekulêr dat hy deur of die beswore getuies, of die eietydse invloede beïnvloed is.

2.4. S. A. Cilliers

Cilliers se weergawe wat 32/33 jaar na die gebeure sy beslag kry, oefen uiteindelik die grootste invloed uit op hoe die Geloofte onthou word. Hy was 'n man wat nougeset die dag gevier het en sy volksgenote aangemaan het om dit te onderhou. Hy stel dus 'n noemenswaardige voorbeeld, waarvoor hy verseker onthou moet word, en altyd in herinnering gebring moet word.

As die man wat voorgegaan het tydens die aflegging, word sy aangepaste weergawe [Gerdener/Louw] nie maklik in twyfel getrek nie, vanwaar die belangrike plek wat dit tot vandag toe inneem. Wat egter nie uit die oog verloor moet word nie, is dat sy aangepaste weergawe nie die toets van outentiekheid geslaag het nie, en derhalwe nie as gesaghebbend verklaar kan word nie. Ten spyte daarvan speel sy bewoording van die Geloofte tot vandag toe nog die vernaamste rol in die jaarlikse herdenking daarvan.

2.5. A.W.J. Pretorius

Pretorius, as die inisieerder van die gelofte staan kop en skouers bo al die outeurs uit m.b.t. die invloed wat hul uitoefen op die onderhouding van die Gelofte deur die nageslag. Sy betrokkenheid is van onskatbare waarde en maak dat ons as volk bevoorreg is om d.m.v. 'n gelofte aan die Almagtige, die God van hemel en aarde, gekoppel te mag wees. Dit is die grootste voorreg wat 'n volk te beurt kan val. Weens die feit dat sy weergawe van die Gelofte nie groot aftrek by invloedryke geskiedskrywers gekry het nie, en nie algemeen bekend is nie, word sy Geestelik geïnspireerde gedagtes vandag moontlik net ten dele eerbiedig. Dit beteken dat die gelofte wat gesluit is, moontlik nie ten volle nagekom word nie. Elkeen van ons weet dat daar nie eensydig aan die inhoud van 'n kontrak verander mag word nie, des te minder van die Gelofte. Indien wel kan dit op kontrakbreuk neerkom. In sy verslag aan die Volksraad bevestig hy die voorafgaande gebeure m.b.t. die aflegging van die Gelofte. Pretorius se weergawe van die Gelofte soos opgeneem in sy Verslag aan die Volksraad is amptelik, dit korrespondeer met Bantjes se joernaal, en slaag in alle opsigte die toets van outentiekheid.

As outeur van die Gelofte speel sy bewoording daarvan vandag 'n minderwaardige rol binne Gelofte-dagvierings. Alhoewel sy weergawes [*Bantjes se joernaal verwoord net Pretorius se gedagtes*] die algemene raamwerk daarstel, word die kern daarvan tot vandag toe nog verswyg.

2.6. J.G. Bantjes

Bantjes, as Pretorius se sekretaris, het hom goed van sy taak gekwyt in die daarstelling van 'n joernaal. Sy joernaal oefen groot invloed uit op die nageslag se begrip m.b.t. die daaglikse gebeure van die ekspedisie. Daarsonder sou ons as nageslag nie 'n deeglike beeld gehad het waardeur hulle gegaan het en watter wonderwerke met hulle plaasgevind het nie. In sy joernaal haal hy Pretorius woordeliks aan. Hierdie aanhaling word aan die drie gemeentes voorgelê en aanvaar, waarna Cilliers voorgegaan het in die tent van Pretorius en die Gelofte afgelê het.

Bantjes [Pretorius] se weergawe van die Gelofte soos opgeneem in sy joernaal, as die sekretaris van die strafekspedisie, is amptelik, korrespondeer met Pretorius se verslag, en slaag in alle opsigte die toets van outentiekheid.

As outeur van die joernaal speel hy dus die deurslaggewende rol binne die daarstelling van 'n outentieke weergawe van die Gelofte aangesien hy die eerste weergawe daarvan op skrif stel. Soos in die geval van die Pretorius weergawe, word dit nie huidiglik erken en gebruik nie.

2.7. Samevatting en gevolgtrekking m.b.t. die invloed van die outeurs:

Die invloed van Louw se werk is binne die huidige tydsgewrig oorheersend. Sy weergawe is algemeen in gebruik en ontstaan hoofsaaklik uit Gerdener en Cilliers se dokumentasie en beïnvloeding. As outeurs speel hulle vandag 'n deurslaggewende rol gedurende Geloftedagvierings, maar hul werke besit die minste outentieke waarde. Hofstede se werk is 'n goeie geskiedkundige verslag m.b.t. dit wat in sy tyd bekend was m.b.t. die verskillende weergawes van die Geloofte. Sy invloed op vandag se viering van die Geloofte is egter gering. Pretorius en Bantjes se weergawes is outentiek, maar vorm slegs die raamwerk van die hedendaagse bewoording van die Geloofte. Dit word nie in die hedendaagse Geloftedagvierings erken en gebruik nie en het uit die gesig verdwyn.

Die ironie van die saak is dat die outeurs wie se werk die minste outentieke waarde besit, die meeste erkenning geniet, en die outeurs wie se werk die meeste outentieke waarde besit, die minste erkenning geniet in die hedendaagse herdenking en herbevestiging van die Geloofte.

X. Gevolgtrekking en verdere aanbevelings.

1. Finale Gevolgtrekking

Ten einde die mees outentieke weergawe van die Geloofte te bepaal het ons wetenskaplik te werk gegaan. Die verskillende verwante bronne en weergawes van die Geloofte is deeglik ondersoek en aan die hand van aanvaarde geskiedkundige evaluasiemetodiek onderwerp. Met die verloop van etlike dekades het verskeie belanghebbende skrywers die verloop van sake drasties beïnvloed. Weens die vermoedelike onbeskikbaarheid en gevolglike onbekendheid van Bantjes en Pretorius se outentieke dokumente, het latere oorvertellings en herinneringe outentieke status bekom. Op grond van die latere invloede het nuwe weergawes van die Geloofte ontstaan, waaraan ons as Volk tans gebonde is. Tydens die ondersoek na die mees outentieke weergawe van die Geloofte het ons kennis geneem van ander ondersoeke in die verlede, waarin uitsprake in die verband gemaak is.

Dit alles in ag genome kom ons tot die volgende gevolgtrekking:

Bantjes en Pretorius se weergawes van die Geloofte, in teenstelling met die van die ander outeurs, voldoen in alle opsigte aan die vereistes van outentiekheid.

Dit is egter baie jammer dat die outeurs wie se werk die meeste geskiedkundige geloofwaardigheid besit, die minste erkenning in die hedendaagse herdenking en herbevestiging van die Geloofte geniet.

Anders gestel:

Dit is baie jammer dat die outeurs wie se werk die minste geskiedkundige geloofwaardigheid besit, die meeste erkenning in die hedendaagse herdenking en herbevestiging van die Geloofte geniet.

2. Aanbeveling m.b.t. Outentiekheid.

Hiermee beveel ons aan dat Bantjes se weergawe van die Bloedrivier Geloofte (1838) as die mees geloofwaardige en die mees oorspronklike weergawe verklaar moet word, en daarom binne die opdrag van hierdie verslag die mees outentieke is. Pretorius se weergawe staan weinig terug en is derhalwe ook in alle opsigte outentiek en moet as sulks beskou word.

3. Aanbeveling m.b.t. regstelling.

In die lig van hierdie verslag, waarin dit duidelik na vore kom dat die weergawe van die Bloedrivier Gelofte (1838) wat algemeen in gebruik is, nl. die van W.E.G. Louw, geen outentieke waarde besit nie, beveel ons derhalwe aan dat Bantjes se weergawe van die Gelofte in die vervolg as Gelofte sal dien en dat die inleiding tot die Gelofte soos deur Cilliers aangeteken die aflegging daarvan vooraf sal gaan. Daardeur sal die mees outentieke weergawes van die Gelofte hul regmatige plek inneem, en sal dit D.V. die weg baan waardeur die oorspronklike bedoeling van die afleggers daarvan eerbiedig sal word.

Hiermee ons voorstel van hoe die Gelofte eerbiedig moet word:

Dit is saamgestel uit die inleiding daartoe soos deur Sarel Cilliers aangeteken en dit wat volgens Bantjes se joernaal aan hom oorhandig is op die 9de Desember 1838. Let op dat Cilliers se inleiding grammatikaal gesinkroniseer is met Bantjes se joernaalinskrywing soos gepubliseer in die betrokke *De Zuid-Afrikaan*. [Vergelyk Hoofstuk **II Die verskillende weergawes van die Bloedrivier Gelofte**]:

Die Gelofte van Bloedrivier, 9-16 Desember 1838

"Mijne Broeders en mede-landgenoten, hier staan wij thans, op eene Ogenblik voor een Heilige God, van Hemel en aarde, om een belofte aan Hem te beloven, dat, "zoo de Heere ons de overwinning geven mogt, een Huis tot zynes Grooten Naams gedachtenis te stichten, alwaar het Hem zal behagen"— en dat zy ook moesten afsmeaken, de hulp en bystand van God, om deze gelofte zeker te kunnen volbrengen, en dat wy den dag der overwinning, in een boek zullen aantekenen, om dezelve bekend te maken, zelfs aan onze laatste nageslachten, op dat het ter Eere van God gevierd mag worden."

Opmerking:

Daar was 'n makliker manier gewees om die werklike bewoording van die Gelofte bo alle twyfel vas te stel, maar die geskiedkundige pad wat die Gelofte geloop het sou nie na vore gekom het nie, en die invloede van persone sou nie aan die lig gekom het nie. Hierdeur het ons heelwat geskiedkundige werke blootgestel, werke wat 'n beduidende invloed op ons as Volk gehad het.

Die maklike manier is om bloot dit wat Bantjes hieroor opgeteken het, aan te haal:

Joernaal der Expeditie van de uitgewekene Boeren, ... [De Zuid-Afrikaan, 14 Juny 1839], kolom 2, laaste paragraaf:

"De Heeren Cilliers, Landman en Joubert, waren opgeruimd in het gemoed, om zulks te hooren; zy onderhielden hunne gemeentens hierover en verkregen hunse algemeene

*toestemming. Toen hierna de Godsdienst onderscheidelyk begon, nam de Heer Cilliers dezelve in de tent van den Hoofd Kommandant waar; hy begon met het zingen uit Psalm 38 vers 12 - 16, deed vervolgens het voorgebed, en sprak over de 24 eerste verzen van het 6 Kapittel uit Judicum of de Rigteren; besloot vervolgens met het Gebed, **waarin de belofte voormeld aan God werd gedaan**, en eene krachtige smeking, om Gods hulp en bystand, in het volbrengen derzelve, ...” [eie beklemtoning]*

In dieselfde koerant lui die Engelse weergawe as volg:

*“... and thereafter delivered the prayer in which **the beforementioned vow to God was made, ...”***

Dit dien beklemtoon te word dat die **“belofte voormeld”** aan God aangebied is. Dit beteken dat die Geloofte wat Bantjes neergeskrywe het, en aan die leiers van die drie gemeentes oorhandig is vir instemming van al die gemeentelede, **die gelofte is wat afgelê is.**

Daar kan hiermee geen agterdog meer bestaan nie oor die bewoording van die 1838 Geloofte van Bloedrivier. Al wat mens nog oor kan wonder is wat die inleidende woorde is wat Cilliers gebruik het tot die aflegging daarvan. Hiervoor kan mens slegs gebruik maak van wat Cilliers self daarvoor laat opteken het. Dit is ook nie te sê dat al die ander manskappe in die laer daarvan bewus was nie, aangesien net hulle wat in Pretorius se tent teenwoordig was, Cilliers aangehoor het. Die ander twee gemeentes het volgens die joernaal afsonderlik vergader en die aflegging waargeneem.

4. Aanbevelings m.b.t. implementering

- Ons beveel aan dat hierdie verslag aan die Gelooftevolk opgedra moet word.
- Dat 'n direkte Afrikaanse vertaling van die Geloofte berei word.
- Dat hierdie verslag aan elke Feeskomitee in die land beskikbaar gestel sal word.
- Dat 'n muurkaart van hierdie Geloofte gedruk en versprei word.

XI. Aanhangsels.

Aanhangsel 1: Aanvaarde Nederlandse vorm van die Geloofte¹³⁵.

Hier staan wij
voor een heilige God van Hemel en aarde
om een gelofte aan Hem te beloven
als Hij met Zijne bescherming met ons sal wesen
en onze vijand in onze hand sal geven
dat wij die dag en datum elk jaar als een dankdag
zooals een Zabbat sal doorbrenge
en dat wij een tempel tot Zijn eer sal stichten
waar het Hem sou behagen
en dat wij het ook aan onze kinderen sal seggen
dat zij met ons erin moeten delen
tot gedachtenis ook voor het opkomende geslachten
want de eer van Zijn Naam sal daardoor verheelik word
dat de roem en de eer van overwinning
aan Hem zal word gegee. (sic)

---

¹³⁵ INEG, Bloemfontein: PV 202 lêer 1/2/3/2/5: *Notule van 'n vergadering van die Uitvoerende Komitee van die FAK*, 1962-02-07, p.9 (Verwys die Aanvaarde Nederlandse vorm).

XII. Bronne.

Bailey, A., *Die Geloofte van 16 Desember 1838: Die Herdenking en Betekenis Daarvan, 1838 TOT 1910*, U.P., 2002.

Bird, J., *Annals of Natal.*, 1888.

De Jongh, P.S., *Sarel Cilliers*, Perskor, 1987.

De Zuid-Afrikaan, 15 Februarie [sic] 1839.

De Zuid-Afrikaan, (Byvoegsel Bantjes Joernaal), 14 Juny [sic] 1839.

Die Burger, *Redaksioneel*, 25 April 1980.

Dreyer, A., *Die Kaapse Kerk en Die Groot Trek*, 1929.

Duvenhage, G.D.J., *Die Groot Trek - Die Eerste Drie Jaar - Deel 3: 1838 Die Geloofte*, 1988.

Engelbrecht, S.P., *Die Geloofte*, Die Groot Trek - Gedenkuitgawe van die Huisgenoot, Desember 1938

Engelbrecht, S.P., *Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika* (Derde Hersiene en Vermeerderde Uitgawe), 1953.

Ferreira, O.J.O., *Die Geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*, U.P., Desember 1970.

Gerdener, G.B.A., *Sarel Cilliers. Die Vader van Dingaansdag* (3de Uitgawe), 1925.

Greyling, P., *Welkom dierbaar woord van God*, Overkruin Maandblad van die NG Gemeente Overkruin, Augustus 2008.

Hofstede, H.J., *Geskiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, 1876

Hoofstad, *Aanranding op Prof: Polisie tree op*, 29 Maart 1979.

Instituut vir Eietydse Geskiedenis [INEG], Bloemfontein.

PV 202 Privaatversameling: Federasie van Afrikaanse Kultuurverenings.

Lêer 1/2/3/2/5 Hoofbestuur: *Notuleboek*, 1955-1962.

Lêer 1/2/3/2/6 Hoofbestuur: *Notuleboek*, 1962-1970.

Jacobsz, S.W., *Verbond by Bloedrivier*, 1996.

- Jansen, E.G., *Die Voortrekkers in Natal, Opstelle deur E.G. Jansen*, 1938.
- Kritzinger, M.S.B, e.a., *Verklarende Afrikaanse Woordeboek [VAWB]*, J.L. VAN SCHAİK, 1972.
- Le Roux, P.R. (argitek), *Simboliek van die Voortrekker-Gedenkkerk*, Die Kerkbode, 15 Desember 1965.
- Liebenberg, B.J., *Andries Pretorius in Natal*, 1977.
- Muller, C.F., *500 Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis* (Derde Hersiene Uitgawe , Eerste Druk 1980), 1980.
- Nienaber, P.J., *Afrikaanse Verhalende Verse* (Elfde Druk), 1958.
- Odendaal, F.F., e.a., *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal [HAT]* (Tweede hersiene uitgawe, eerste druk), 1979.
- Raath, A.W.G, Erlank, E., *Die teologiese agtergronde van die Voortrekkergehoofte (1838)*, HTS 57(3&4), 2001.
- Terblanche, E., *W.E.G. Louw (1913-1980)*, Litnet., datum onbekend.
- The Natal Witness, *Tar and Feathers*, 30 Maart 1979.
- Thom, H.B., *Die Geloftekerk en Ander Studies oor die Groot Trek*, 1949.
- Uys, C.J., *Danskraal of Waschbankspruit?*, Historia 3(2), Junie 1958.
- Uys, C.J., *Die Penvoerder van die Groot trek*, Die Kerkbode, 25 Desember 1957.
- Van der Watt, G., *G B A Gerdener - Koers-aanwyser in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Sending en Ekumene*, UOVS, Julie 1990.
- Van Jaarsveld, F.A., *Die Afrikaners se Groot trek na die Stede en ander opstelle*, 1982.
- Vrystaatse Argief, Aanwins 121.42, *Brief van Cilliers - ds. Van Broekhuizen*, 14 Februarie 1866.